

Zdenko Vinski i istraživanja gradišta razvijenog i kasnog srednjeg vijeka u Hrvatskoj

Tkalčec, Tatjana

Source / Izvornik: **Zbornik radova „Zdenko Vinski - život i znanstveni rad”, 2020, 265 - 285**

Conference paper / Rad u zborniku

Publication status / Verzija rada: **Published version / Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:291:689854>

Rights / Prava: [Attribution 4.0 International](#)/[Imenovanje 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-04-03**

INSTITUT ZA
ARHEOLOGIJU

Repository / Repozitorij:

[RIARH - Repository of the Institute of archaeology](#)

zbornik radova ZDENKO VINSKI
– ŽIVOT I ZNANSTVENI RAD

zbornik radova ZDENKO VINSKI – ŽIVOT I ZNANSTVENI RAD

9 789531 758062

ISBN 978-953-175-806-2 (FFZg)

ISBN 978-953-8143-42-7 (AMZ)

amz

ZDENKO VINSKI
ŽIVOT I ZNANSTVENI RAD

Zdenko Vinski - život i znanstveni rad
Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Zagrebu 2016. godine.

NAKLADNICI

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za arheologiju
Arheološki muzej u Zagrebu

ZA NAKLADNIKA

Vesna Vlahović Štetić
Sanjin Mihelić

RECENZENTI

Radomir Jurić
Tajana Sekelj Ivančan

UREDнице

Mirja Jarak
Maja Bunčić

LEKTURA HRVATSKOGA JEZIKA

Jadranka Brnčić

LEKTURA ENGLESKOGA JEZIKA I PRIJEVOD (legende, Program skupa 2016. i dio sažetaka)

Barbara Smith Demo

GRAFIČKO OBLIKOVANJE I PRIPREMA

Boris Bui

GRAFIČKO OBLIKOVANJE NASLOVNICE

Srećko Škrinjarić

FOTOGRAFIJA NA NASLOVNICI

Fototeka AMZ

CRTEŽ NA NASLOVNICI

Martina Rončević

TISAK

Tiskara Zelina d.d., Sv. Ivan Zelina

NAKLADA

300 primjeraka

ISBN – FFZG 978-953-175-806-2; AMZ 978-953-8143-42-7

CIP zapis dostupan je u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 001071779

Collectanea archaeologica Musei archaeologici Zagrabienensis 4

Tiskanje zbornika omogućeno je sredstvima Ministarstva znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske, Arheološkog muzeja u Zagrebu i projekta „Arheološka istraživanja u zaleđu Šibenika - od prapovijesti do srednjega vijeka“.

© FFZg

© AMZ

arheološki
muzej
u zagrebu
archaeological
museum
in zagreb
amz

 triglav

TRIGLAV OSIGURANJE d.d.

ZDENKO VINSKI
ŽIVOT I ZNANSTVENI RAD

ZBORNİK RADOVA SA ZNANSTVENOG SKUPA ODRŽANOG U ZAGREBU 2016. GODINE

UREDNIČE: MIRJA JARAK, MAJA BUNČIĆ

 PF press

arheološki
muzej
u zagrebu
archaeological
museum
in zagreb

amz

Zagreb, 2020.

SADRŽAJ

<i>Predgovor</i>	5
<i>Program skupa</i>	8
Ivan Mirnik, Branko Ostajmer	
<i>Obitelj Weiss/Vinski - pokušaj kolektivne biografije /</i> <i>The Weiss/Vinski family – an attempt at a collective biography</i>	13
Ana Solter	
<i>Zdenko Vinski u vrtlogu Drugoga svjetskog rata / Zdenko Vinski in the Vortex of World War II</i>	35
Željko Demo	
<i>Istraživanja i teme u znanstvenim djelima dr. Zdenka Vinskog /</i> <i>Research and topics in the scientific works of Dr. Zdenko Vinski.</i>	51
Maja Bunčić	
<i>Muzejski rad dr. Zdenka Vinskog – terenska istraživanja, izložbe i rad na zbirkama /</i> <i>The museum work of Dr. Zdenko Vinski – field research, exhibitions, and collections</i>	107
Iva Cvitan	
<i>Biblioteka „Ksenija i Zdenko Vinski“ / The “Ksenija and Zdenko Vinski” Library.</i>	137
Mitja Guštin	
<i>Profesor Zdenko Vinski u Ljubljani – nekoliko primjera polikromnog stila nepoznatog porijekla /</i> <i>Profesor Zdenko Vinski in Ljubljana – several polychrome style artifacts and their place</i> <i>in the treasury of the Migration Period</i>	147
Željko Tomičić	
<i>Dr. Zdenko Vinski - međimurska epizoda / Zdenko Vinski, PhD – Episodes from Međimurje</i>	161
Anita Rapan Papeša	
<i>Arheološki spomenici Velike seobe naroda u Srijemu – 60 godina poslije / Die archäologischen</i> <i>Denkmäler der großen Völkerwanderungszeit in Syrmien – 60 Jahre später</i>	173
Gojko Tica	
<i>Bow brooches with three oval gemstone settings on a semi-circular head from Narona,</i> <i>Hemmingen, Collegno and Avigliana / Lučne fibule s tri ovalna ležišta za poludrago</i> <i>kamenje na polukružnim glavicama iz Narone, Hemmingena, Collegna i Avigliane</i>	183
Slavko Ciglencečki	
<i>Arheologija preseljenja ljudstev v jugovzhodnoalpskem območju pred letom 1980 in novejši izsledki /</i> <i>Archaeology of the Migration Period in the southeastern Alps before 1980 and recent discoveries</i>	207
Mirja Jarak	
<i>Crnice iz hrvatskoga ranog srednjeg vijeka – karolinški nalazi iz kraja 8. i prve pol. 9. stoljeća /</i> <i>Items from the Croatian Early Middle Ages – Carolingian artifacts from the end of the 8th</i> <i>and first half of the 9th centuries</i>	221
Goran Bilogrivić	
<i>Ranosrednjovjekovni mačevi pod lupom Zdenka Vinskog / Early Medieval swords under the</i> <i>magnifying glass of Zdenko Vinski.</i>	243

Krešimir Filipec

Zdenko Vinski i rani srednji vijek u savsko-dravskom međuriječju s posebnim osvrtom na diferenciranje bjelobrdske kulture u regionalnom smislu / Zdenko Vinski and the Early Medieval period in the area between the Sava and Drava Rivers with particular attention to distinguishing the Bijelo Brdo Culture in a regional sense 257

Tatjana Tkalčec

Zdenko Vinski i istraživanja gradišta razvijenog i kasnog srednjeg vijeka u Hrvatskoj / Zdenko Vinski and research into the gradište sites of the High and Late Middle Ages in Croatia 265

Ivana Škiljan

Stanje istraženosti, tipologija i terminologija srednjovjekovnih i ranonovovjekovnih pećnjaka Slavonije / The state of investigation, typology, and terminology of medieval and post-medieval stove tiles in northern Croatia 287

Izložba Fotoalbum obitelji Vinski 320

TATJANA TKALČEC

INSTITUT ZA ARHEOLOGIJU
 UL. LJ. GAJA 32
 HR – 10000 ZAGREB
 ttkalcec@iarh.hr

ZDENKO VINSKI I ISTRAŽIVANJA GRADIŠTA RAZVIJENOGA I KASNOGA SREDNJEG VIJEKA U HRVATSKOJ

Dr. Zdenko Vinski pokrenuo je prva arheološka istraživanja gradišta u Hrvatskoj. Njegovi pionirski radovi na toj istraživačkoj temi, započeti sredinom 20. stoljeća probnim iskopavanjem gradišta kod Svetog Petra Ludbreškog i Mrsunjskog luga kod Brodskog Stupnika, pobudili su daljnji interes arheologa za ovom vrstom lokaliteta.

U radu se daje pregled svih arheološki istraživanih gradišta i nove spoznaje koje je arheologija polučila o ovom tipu lokaliteta na prostoru sjeverne Hrvatske. Prvobitne postavke dr. Zdenka Vinskoga o ranosrednjovjekovnoj dataciji gradišta u Hrvatskoj možda su promijenjene, no znanstveni ciljevi su ostvareni: istraživanja dr. Vinskoga otvorila su put našim novim spoznajama o tome da je pojava lokaliteta tipa gradište u Hrvatskoj karakteristična za razdoblje razvijenoga i kasnoga srednjeg vijeka.

Ključne riječi: Zdenko Vinski, iskopavanje gradišta, utvrde, razvijeni i kasni srednji vijek, sjeverna Hrvatska

UVOD

Na prvi pogled ne baš bliska poveznica između doajena hrvatske ranosrednjovjekovne arheologije i arheologije kasnoga srednjeg vijeka, izražena u naslovu ovoga rada, ustvari predstavlja zanimljivu povjesnicu o razvoju jedne uže znanstvene teme unutar arheologije kasnoga srednjeg vijeka – teme koja danas ponekad proturječnim zapisima u stručnoj literaturi zbunjuje čitatelje zainteresirane za specifičnu vrstu arheoloških nalazišta – gradišta – na području današnje sjeverne Hrvatske.

Pod arheološkim nalazištima tipa „gradište“ podrazumijevamo u ovome radu sve srednjovjekovne lokalitete, visinske i nizinske, koji se sastoje od središnjeg uzvišenja utvrđenog obrambenim jarkom i zemljanim bedemom ili više jaraka i bedema. Mahom su objekti na njima bili građeni od drveta, no nije isključena i

gradnja čvrstim materijalom (kamenom ili opekrom). Upravo je dr. Zdenko Vinski bio prvi arheolog koji je upozorio hrvatsku znanstvenu zajednicu na ovaj tip lokaliteta. Prikupivši saznanja europskih arheologa za gradišta uglavnom Zapadnih te Istočnih Slavena, dr. Vinski je predložio hrvatski stručni termin „gradište“ za ranosrednjovjekovne zemljano-drvene utvrde okružene obrambenim jarcima i zemljanim bedemima, dok je za prapovijesne lokalitete sličnog tipa predložio termin „gradina“, koji se već i otprije koristio.¹ Takva terminologija duboko se uvriježila u stručnoj literaturi te i do danas enciklopedijske natuknice, uz opći opis da je gradište „naziv za mjesto gdje je nekad bila utvrda ili grad“, donose pojašnjenja da je to u „hrv. arheologiji naziv za slav. utvrde ranoga sr. vijeka, podignute u nizinama, vrlo često u močvarnim područjima ili na vodi...“.² Pokazat ćemo, međutim, kako je i sam Zdenko Vinski, čini se, došao do spoznaje

¹ Prema Vinskome, pojam *gradište* je terminološki pogodan za srednjovjekovna utvrđenja već po Eisnerovoj podjeli ranoga srednjeg vijeka na starije, srednje i mlađe gradišno doba (*doba hradištni*), Vinski 1949, 223.

² Primjer preuzet iz *Hrvatska enciklopedija* 4, Fr-Ht, A. Kovačec (ur.), Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb 2012, 304, natuknica „Gradište“.

da je ovaj tip lokaliteta u Hrvatskoj ustvari karakterističan za razdoblje razvijenoga i kasnoga srednjeg vijeka jer je, kao ranosrednjovjekovničar, nakon početnog intenzivnog interesa za gradišta, otpočeta manjim istraživanjem gradišta Gradišće kod Svetog Petra Ludbreškog³ te opsežnim istraživanjem gradišta Gradina u Mrsunjskom lugu kod Brodskog Stupnika zajedno s dr. Ksenijom Vinski-Gasparini,⁴ narednih godina izgubio zanimanje za nastavak istraživanja gradišta u Hrvatskoj. Na neki način to posredno možemo iščitati i u kasnijoj objavi dr. Ksenije Vinski-Gasparini o rezultatima istraživanja Gamule u parku Ribnjak kod zagrebačke katedrale, u kojoj autorica segemente palisada, zida i pokretne nalaze s lokaliteta morfoloških obilježja gradišta opredjeljuje u razdoblje samog početka ranoga novog vijeka, odnosno u početak 16. stoljeća.⁵

U katalogu izložbe o prvim sustavnim istraživanjima gradišta u Hrvatskoj, istraživanjima u Mrsunjskome lugu, autori slikovno donose niz nalaza koja ćemo današnjim poznavanjem tipološko-kronoloških značajki opredijeliti u kasni srednji vijek – tek dva nalaza ranosrednjovjekovnih naušnica (srebrna grozdolika naušnica tokajskog tipa i brončana lijevana grozdolika naušnica) upućuju na starije razdoblje. Međutim, izostanak ikarih drugih (osobito keramičkih) ranosrednjovjekovnih nalaza na Mrsunjskome lugu, ne daje nam dovoljno dokaza za konstataciju da gradište potječe iz razdoblja ranoga srednjeg vijeka. Slično možemo reći i za gradište u Svetom Petru Ludbreškome, o čemu će biti riječi u daljnjem tekstu. Istraživanja gradišta kod Sv. Petra Ludbreškog ustvari su prethodila onima u Mrsunjskome lugu, a bila su sondažnog karaktera te je u objavi izneseno manje podataka o samim nalazima i njihovome kontekstu. Međutim, Vinski je prigodom objave toga lokaliteta upoznao hrvatsku znanstvenu javnost s ovom zasebnom vrstom srednjovjekovnih nalazišta te predstavio tadašnja saznanja o ranosrednjovjekovnim gradištima kroz brojnu citiranu stranu literaturu. Tu dr. Vinski donosi toliko podataka

o slavenskim gradištima, citirajući izuzetno velik broj bibliografskih jedinica,⁶ da čitatelj uviđa kako je dr. Vinski pomno i ažurno pratio onodobnu stručnu inozemnu arheološku literaturu te imao zavidnu biblioteku radova do koje sredinom 20. stoljeća zasigurno nije bilo lako doći kao u današnje vrijeme. Kako ćemo kasnije vidjeti, na prostoru koji su u ranom srednjem vijeku zaposjedali Zapadni Slaveni uz gradišta uglavnom velikih površina iz kojih se kasnije razvijaju i urbane cjeline (npr. poput Krakova, Praga, Varšave itd.), postojao je i manji broj gradišta manjih površina, kojima kasnosrednjovjekovna gradišta rasprostranjenja u međuriječju Drave, Save i Dunava svojim oblikom (središnji humak, opkop, bedem) uvelike nalikuju. Ta činjenica, kao i pojedini opisi slavenskih gradišta i tehnika njihove gradnje u djelima pisaca suvremenih ranosrednjovjekovnim gradištima, a o čemu dr. Vinski također upoznaje hrvatsku arheološku zajednicu,⁷ te potom i podaci i razmišljanja koja su do sredine 20. stoljeća iznosili i hrvatski povjesničari o zamijećenim utvrdama toga tipa na području sjeverne Hrvatske,⁸ nagnala su dr. Vinskoga ka datacijski vrlo ranome opredjeljenju Svetog Petra Ludbreškoga i Mrsunjskoga luga. Doktor Zdenko Vinski je ustvari postavio temelje za istraživanje gradišta u Hrvatskoj, a slika se tijekom vremena pokazala možda drugačijom u pogledu njegovih prvobitnih postavki o ranoj dataciji, međutim cilj znanstvenika i jest da svojim istraživanjima otvaraju putove budućim znanstvenim spoznajama. U svome pionirskome radu dr. Vinski se prvi u Hrvatskoj posvetio sumiranju ukupnih saznanja stranih arheologa o (ranosrednjovjekovnim) gradištima. Nakon njega, u dugom razdoblju od više od pola stoljeća, hrvatski arheolozi nisu pristupili problematici gradišta na takav sintetički, niti analitički način. Međutim, uslijedila su arheološka iskopavanja niza lokaliteta, koja su tijekom desetljeća pružila potpuniju sliku o karakteru i dataciji brojnih gradišta na širokom panonskom prostoru međuriječja Drave, Save i Dunava.

³ Vinski 1949.

⁴ Vinski, Vinski-Gasparini 1950.

⁵ Vinski-Gasparini 1958.

⁶ Z. Vinski citira preko 150 knjiga i članaka s područja Češke, Slovačke, Poljske, Rusije, Njemačke i Austrije te oko 30 izvora.

⁷ To su opisi Ibrahima ibn Jakuba koji je putovao slavenskim zemljama 965. godine, a njegovi podaci sadržani su u spisima Al-Bekrija iz 11. st., zatim su tu podaci o gradištima i o načinu stanovanja Slavena koje su dali Gurdezi, Jordan, Prokopije i Konstantin Porfirogenet, Vinski 1949, 223-236.

⁸ Primjerice, Stjepan Pavičić je upozorio na gradišta oko Vuke smatrajući da ona pripadaju slavenskim i hrvatskim plemenima te da predstavljaju ranosrednjovjekovni sistem utvrđivanja protiv Mađara, Pavičić 1940, 1-3.

HISTORIJAT ISTRAŽIVANJA

Prva istraživanja gradišta u Hrvatskoj Zdenko Vinski je pokrenuo 1948. godine otvaranjem tri arheološke sonde na središnjem uzvišenju i dvije na bedemu gradišta kod Svetog Petra Ludbreškog, pri čemu je pronašao ulomke keramike, kamenje, ostatke željeza, drozge, olova, pougljenjenog drveta i ljudskih kostiju [sic].⁹ (Sl. 1)

Sonde na središnjem uzvišenju nisu istražene do zdravice zbog nadiranja vode te zbog neadekvatnog alata kojime se nije mogao istražiti tvrdi sloj nabijene zemlje i kamenja. Vinski je lokalitet datirao „negdje u doba Arpadovića“ naglasivši da je taj kraj u vladavi-

Sl. 1 Sveti Petar Ludbreški, pogled s juga na očuvanu zapadnu stranu obrambenog jarka (lijevo) i sniženo središnje uzvišenje (desno) nizinskog kasnosrednjovjekovnog gradišta (snimila T. Tkalčec, 2003.).

Fig. 1 Sveti Petar Ludbreški, view from the south of the preserved western side of the defensive ditch (left) and the lowered central elevation (right) of the late medieval lowland gradišta site (photo: T. Tkalčec, 2003).

ne Arpadovića i poslije njih bio u posjedu feudalaca Opojevića i nekih feudalnih crkvenih viteških redova.¹⁰ U objavljenom članku se ne donosi nacrtana dokumentacija konteksta nalaza, međutim publicirana je slika četrnaest pronađenih ulomaka keramičkih posuda,¹¹ iz koje, na osnovi današnjih tipološko-kronoloških spoznaja o keramičkom srednjovjekovnom materijalu, možemo sa sigurnošću reći kako niti jedan od tih objavljenih nalaza ne možemo datirati prije 14. ili, čak prije, 15. stoljeća.¹² Konkretno zaključke temeljene na arheološkoj građi, ostavio je dr. Vinski za kasnije, u nadi da će biti provedena sustavna istraživanja. Nažalost, ona nikada nisu provedena. No, već sljedeće 1949. godine, s dr. Ksenijom Vinski-Gasparini dr. Vinski provodi opsežna istraživanja Gradine u Mrsunjskom lugu kraj Brodskog Stupnika, ugrožene gradnjom autoceste Zagreb-Beograd.

Iskopavanja na Gradini u Mrsunjskom lugu, gradištu nepravilno kružnog oblika (77 x 77 m), provedena su na osnovi sustava koordinatne mreže (5 x 5 m) i istraženo je čitavo središnje uzvišenje, dio bedema i ulaz.¹³ To su bila prva sustavna istraživanja gradišta u Hrvatskoj, s preciznim iskopavanjima po kvadrantima te detaljno vođenom dokumentacijom. Na čitavom nalazištu nisu evidentirani nepokretni nalazi – tragovi nastambi ili ognjišta, vjerojatno radi naknadne devastacije lokaliteta, dok je iskopani kulturni materijal bio obilan. Pronađeni su ulomci keramičkih posuda, čašasti i turbanasti pećnjaci, željezne masivne brave, ključ, vrhovi strelica i sulica, potkove, ulomak konjskih žvala, okovi, utezi, ostruga,¹⁴ dvije

⁹ Vinski 1949, 237.

¹⁰ Vinski 1949, 238.

¹¹ Usporediti fotografiju keramičkih nalaza sa Sv. Petra Ludbreškog na Tabli II, bez paginacije u Vinski 1949. Dr. Z. Vinski nalaze potpisuje „Fragmenti slavenske gradišne keramike“. Ipak, slika ulomaka kuhinjskih lonaca, rubova istaknuto raščlanjenih na tri rebra, prikazuje nalaze koje valja datirati najranije od 14., a vjerojatnije tek od 15. pa do 16. stoljeća.

¹² Autorica je u nekoliko navrata obavila reambulaciju lokaliteta prigodom koje su na površini lokaliteta zamijećeni ulomci kuhinjskih posuda iz 15. stoljeća, a pronađen je i ulomak majoličkog vrča koji je kasnije objavljen i datiran u kraj 15. stoljeća s opredjeljenjem da je produkt radionica na području Emilije Romagne, Čimin 2008, 106, 125, T. 1: 3. Površinski nalazi, naravno, ne moraju dati cjelovitu sliku stratigrafije lokaliteta, međutim indikativno je i to što se među Vinskijevim objavljenim nalazima nije pronašao niti jedan ulomak ranosrednjovjekovne keramike ili ranosrednjovjekovni metalni nalaz.

¹³ Vinski 1949, 239-240; Vinski, Vinski-Gasparini 1950, bez paginacije.

¹⁴ U katalogu se osim dviju ranosrednjovjekovnih naušnica kao artefakti iz ranog srednjeg vijeka posebno ističu i brončani prsten, ostruga te donji dio keramičke posude obojane crvenim i bijelim ukrasom. Za ostrugu i posudu se navodi karolinški ukus, Vinski, Vinski-Gasparini 1950, bez paginacije. Ipak, danas znamo da je ta posuda karakteristična za stolnu kasnosrednjovjekovnu keramiku,

ranosrednjovjekovne naušnice, koštana igla, nešto životinjskih kostiju te brojni čavli i klamfe, kao i nalazi kućnog lijepa koji govore o postojanju nastambi – kuća čiji konstrukcijski elementi nisu očuvani. Gradište je vjerojatno bilo spaljeno jer je kulturni sloj bio izrazito crne boje, pun paljevine i ugljena. Zaključeno je da drveno-zemljano utvrđenje pripada srednjovjekovnom razdoblju, da dio arheološkog materijala ima i antička obilježja te da prapovijesni nalazi nisu u vezi s lokalitetom.¹⁵ Mrsunjski lug Vinski je preliminarno datirao od 10. do 13. st., stavljajući težište datacije tek od 11. stoljeća. Gornju granicu Vinski je postavio oslanjajući se na tezu Gjüre Szabe kako su zemljane i drvene utvrde u Hrvatskoj nestale negdje poslije provale Tatara, međutim u daljnjem tekstu ostavlja otvorenu mogućnost da je gradište kasnije korišteno kao feudalni posjed. Uvidom u materijal iz iskopavanja koji se čuva u Arheološkom muzeju u Zagrebu, a dio je izložen i u stalnome postavu, danas možemo konstatirati da svi nalazi pripadaju kasnijem razdoblju, izuzev nalaza dviju ranosrednjovjekovnih naušnica, čiji kontekst iz dostupne objave nije u potpunosti poznat.¹⁶

U daljnjim godinama, istraživanja gradišta u sjevernoj Hrvatskoj svela su se na manja sondiranja ili pokusna iskopavanja sa skromnim rezultatima koji nisu davali dovoljno podataka za neke sigurnije zaključke, međutim svako to istraživanje potvrdilo je dataciju gradišta u kasnija razdoblja srednjeg vijeka, te čak i u sam početak novog vijeka.

Tako je 1950-ih godina S. Vuković, kustos Gradskog muzeja

u Varaždinu na desnoj obali Bednje kod Ludbrega, na lokalitetu koji vjerojatno predstavlja gradište na barovitom terenu, očistio profil i našao veći broj ulomaka keramike sa značajkama 14. i 15. stoljeća (oko tridesetak lonaca, poklopac i tri kupe na nozi) i jednu staklenu čašu datiranu u vrijeme oko polovine 15. stoljeća.¹⁷ Već spomenuta iskopavanja K. Vinski-Gasparini 1951. godine na položaju Gamula u Parku Ribnjak kod zagrebačke katedrale pružila su i neke od podataka o načinima organiziranja fortifikacijskih elemenata. Na Gamuli je pronađena konstrukcija koja se sastojala od dva reda drvenih palisada i središnjeg zida, o koji su se upirali drveni potpornji vertikalno postavljenih balvana i činili palisadu.¹⁸ Autorica je čitavu konstrukciju povezala s razdobljem poslije srednjega vijeka, prema nalazima sitnog materijala iz slojeva (keramike i stakla) kao i prema nalazima

Sl. 2 Tomašica – Gradina, središnje uzvišenje nizinskog gradišta i obrambeni jarak ispunjen vodom (snimila T. Tkalčec, 2003.).

Fig. 2 Tomašica – Gradina, the central elevation of the lowland gradište site and the defensive ditch filled with water (photo: T. Tkalčec, 2003).

jednostavni brončani prsten D presjeka koristi se do u novi vijek, a ostruga može pripadati tipu ostruga na šiljak razvijenog srednjeg vijeka 12. stoljeća, koje su se mogle koristiti još i u 13. stoljeću kada ih u potpunosti zamjenjuje tip ostruga s kotačićem. Vršci strelica koji se u katalogu donose također se mogu datirati u vrijeme razvijenog i kasnog srednjeg vijeka. Autori i sami navode kako sav ostali keramički i metalni materijal više slični mlađem razdoblju, odnosno „ne izgledaju starije od XII. st., pa je moguće, da je ovo gradište bilo u upotrebi kroz nekoliko stoljeća u srednjem vijeku, i to isprva sa skromnim kulturnim materijalom, a kasnije s raznovrsnijim“, Vinski, Vinski-Gasparini 1950, bez paginacije. S obzirom na nedostatak keramičkih nalaza iz vremena prije 12./13. stoljeće, to nam se ne čini vjerojatnim, prije bismo dva nalaza naušnica mogli promatrati kao slučajni nalaz na gradištu, vjerojatno u sekundarnom kontekstu u mlađim slojevima. Keramički nalazi iz Mrsunjskog luga mogu se datirati od 13. pa do 16. stoljeća.

¹⁵ Vinski, Vinski-Gasparini 1950.

¹⁶ Godine 2015. u suradnji Muzeja Brodskog Posavlja i Instituta za arheologiju načinjena je reambulacija lokaliteta (terenska ekipa: Josip Lozuk, Lidija Miklik Lozuk, Tajana Sekelj Ivančan i Tatjana Tkalčec) s ciljem uvida u mogućnost otvaranja kontrolnih sondi. Tom prigodom su na površini zamijećeni isključivo ulomci kasnosrednjovjekovne keramike, kako na gradištu, odnosno njegovom sjevernom rubnom dijelu (preko većeg dijela danas se nalazi autocesta), tako i na okolnim zapadnijim oranicama.

¹⁷ Šimek 1993, 30-35, T. 1., Sl. 1 i 2; Šimek 1999, 31, 56.

¹⁸ Vinski-Gasparini 1958, 43-46, sl. 3-4.

gotičkih kamenih profilacija koje su kao *spolia* bile ugrađene u strukturu spomenutoga zida, držeći da je riječ o dijelu dodatnog fortifikacijskog sustava uokolo Katedrale, vjerojatno iz početka 16. stoljeća.

Šezdesetih godina prošlog stoljeća Muzej Moslavine Kutina proveo je više manjih pokusnih istraživanja na nizinskim (Kutina – Plovdin grad 1963. g., Sokolovac – Turski grad 1964. g. i Tomašica – Gradina 1966. g.) (Sl. 2) i visinskim gradištima (Mikleuška – Šanac Gradina 1963. g., Selište – Kutinec grad 1966. g. i Kutina – Turski stol 1966. g.).

U istraživanjima su pronađeni ulomci kasnosrednjovjekovne keramike i željeznih predmeta.¹⁹ Kasnije objave tih nalaza te tlocrta samih gradišta ukazuju na karakteristična nizinska i visinska sjedišta plemića, a nalazi su se mogli datirati uglavnom u 15. stoljeće.²⁰

Veća zaštitna istraživanja provedena su 1970. g. na očuvanom južnom dijelu gradišta barovitog tipa Virgrad kraj Županje, velikim dijelom uništenog početkom 1940-ih godina. Sonde su postavljene na središnje uzvišenje (13 kvadranta) i bedem, a spomenuto je istraživanje, uz mnoštvo keramike i nešto metalnih nalaza, dalo i prve nepokretne arheološke nalaze. Ustanovljeno je postojanje četverokutnog ognjišta (1 x 1 m) i tragova rupa od kolaca poredanih u dva reda. Oni ukazuju na ostatke drvene palisade koja paralelno slijedi izohipsu središnjeg zaravanka na njegovom istočnom (dvostruki red kolaca), južnom i zapadnom dijelu.²¹

Muzej grada Koprivnice je 1976. na gradištu Budrovac – Gradina otvorio manju plitku sondu a pronađena keramika datirana je u kraj 15. st.²²

Osamdesetih godina 20. stoljeća uslijedio je pojačani interes za istraživanje gradišta. Manje arheološko sondiranje obavljeno je 1982. g. na gradištu Javorovac – Poljan grad. Pronađeni su dijelovi dviju jama iz razdoblja 13.-14. st., odnosno dijelova plitko

ukopane nadzemne kuće. Orani sloj pak ukazuje na kontinuitet korištenja lokaliteta u 15. i 16. stoljeću.²³

Iste godine provedeno je probno istraživanje na lokalitetu Staro Čiče – Gradišće u suradnji Arheološkog zavoda Filozofskog fakulteta i Muzeja Turopolja iz Velike Gorice, a nastavljeno je 1985. i 1986. g.²⁴ Riječ je o višeslojnom nalazištu s kontinuitetom naseljavanja od srednjeg neolitika kroz čitavo razdoblje brončanodobnih kultura sve do završne faze kulture polja sa žarama. Gornjih 60 cm slojeva oštećeno je rigolanjem za vinograd. U tim slojevima pronađena je kasnosrednjovjekovna keramika te je zaključeno da je položaj vjerojatno u kasnom srednjem vijeku korišten kao feudalni posjed. Specifičan položaj nalazišta na povišenom terenu u polukružnom meandru potoka Siget ujedno ima i stratešku, odnosno obrambenu funkciju. Obrana naselja pojačana je i bedemom na sjevernom dijelu čiju gradnju arheolozi datiraju još u kasno brončano doba. Prema pričanju mještana, na sjevernom dijelu nalazišta izoravani su grobovi. To su potvrdili i nalazi ljudskih kostiju prigodom arheoloških iskopavanja. Arheološkim istraživanjima nije pronađeno dovoljno elemenata za potvrdu pretpostavljenog smještaja posjeda viteza-redovnika ivanovaca upravo na položaju Gradišće.²⁵

Muzej Međimurja u Čakovcu provodio je pokusna istraživanja dva gradišta na kojima su registrirani i nepokretni nalazi. Na lokalitetu Gradišće kod Nedelišća 1984. g. unutar otkrivene površine od 90 m² otkrivene su tlocrtne osnove nastambi, tj. podovi nabijeni glinom i kamenjem te jama kružnog tlocrta unutar jedne od nastambi s nekoliko čitavih posuda.²⁶ Pronađeni su brojni ulomci lonaca, vrčeva, zdjela, tanjura, lampi i pećnjaka (upućuju na stalni oblik naseljavanja), brojne životinjske kosti, željezne strelice, pojasne kopče, noževi, ulomci dviju ostruga te nekoliko potkova, grumeni željezne rudače, ostaci drozge. Površinski nalazi ukazivali su na 13. i 14. st.,²⁷ a analiza građe nakon

¹⁹ Iveković 1968.

²⁰ Sekelj Ivančan, Tkalčec 2002; Bobovec 2003.

²¹ Minichreiter 1970. Tlocrt iskopanih sondi na lokalitetu s prikazom rasporeda palisada iz rukopisa izvješća o rezultatima istraživanja dr. sc. Kornelije Minichreiter objavljen je u Sekelj Ivančan 2000, 82, sl. 8a.

²² Marković 1980, 35-39.

²³ Marković 1985.

²⁴ Težak-Gregl, Vojvoda 1987.

²⁵ Težak-Gregl, Vojvoda 1987, 45.

²⁶ Tomičić 1985a, 61-63; 1990, 127.

²⁷ Tomičić 1982, 48.

provedenih arheoloških iskopavanja upućivala je na korištenje gradišta u vremenskom razdoblju od sredine 13. do sredine 15. stoljeća.²⁸ U novije vrijeme Muzej je nastavio arheološka istraživanja lokaliteta koja su potvrdila stratigrafiju na središnjem uzvišenju te postojanje barem dva horizonta glinenih podnica, a sondažno je potvrđen i zemljani bedem, dok nalazi uglavnom ukazuju na intenzivno korištenje u 14. i 15. stoljeću.²⁹

Iste, 1984. godine Muzej Međimurja u Čakovcu proveo je i sondažno iskopavanje (30 m²) gradišta Močvare 2 ili Popov dol u Dvorišću u blizini Turčišća. Od nepokretnih nalaza registrirana su tri kružna ognjišta te dijelovi podova i bočnih stijena nastambi.³⁰ Pronađeni su ulomci keramike, dio staklenog pehara te kućni lijep s tragovima otisaka pruća. Tragovi gara ukazuju na to da je gradište stradalo u požaru. Tipološkom valorizacijom pokretnog materijala Željko Tomičić je lokalitet datirao od kraja 11. do prijelaza 13. u 14. stoljeće.³¹ Nastavak istraživanja tog položaja uslijedio je tridesetak godina kasnije, 2014. g., pod nazivom Gradišće u Turčišću kod Domašincea.³² Tom su prigodom pronadjeni i ostaci drvenog zdanja na središnjem uzvišenju gradišta. Provedene su i radiokarbonske analize uzoraka ugljena, pri čemu su dobiveni datumi i za 11. stoljeće, no ta se situacija objasnila tzv. „old wood“ efektom te je početak izgradnje gradišta datiran u 12. stoljeće.³³

Nadalje, manje sondažno iskopavanje (4 m²) gradišta Sigetec Ludbreški – Marof 1, četvrtastog tlocrta oko 27 x 23 m, koje je 1987. g. proveo Gradski muzej Varaždin, nije dalo nalaza na temelju kojih bi se moglo nešto поближе reći o lokalitetu.³⁴

I devedesetih godina prošlog stoljeća nastavljena su istraživanja gradišta. Krajem 1990. god. obavljeno je probno iskopavanje visinskog gradišta Špišić Bukovica – Gradina u suradnji Instituta za arheologiju i Gradskog muzeja Virovitica. Probnom sondom zahvaćen je „dio kamenog popločenja i dio palisade, obrambenog sustava uz rub platoa, te rupa od kolca“, a utvrda je datirana u 13. i 14. st.,³⁵ no prema povijesnim izvorima kao i drugim podacima o nalazima evidentno je da lokalitet ima kontinuitet i u 15. i 16. stoljeće.³⁶ Ta se visinska utvrda istaknutog središnjeg uzvišenja te manje sjeverne terase, okružena nizom od tri duboka jarka i visoka zemljana bedema povezuje uz srednjovjekovni *Bokoa*, jedan od posjeda šomoškog i varaždinskog župana magistra Moysa.³⁷ (Sl. 3)

Godine 1998. i 1999. Gradski muzej Križevci proveo je zaštitna istraživanja oko gotičke crkve Uznesenja Bl. Djevice Marije u Donjoj Glogovnici, „podignute na gra-

Sl. 3 Pogled s prvog, unutrašnjeg bedema na središnje uzvišenje visinskog gradišta Špišić Bukovica – Gradina (snimila T. Tkalčec, 2013.).

Fig. 3 View from the first, interior bank on the central elevation of the elevated upland gradište site of Špišić Bukovica – Gradina (photo: T. Tkalčec, 2013).

²⁸ Tomičić, Vidović 1985, 14; Tomičić 1985a, 63; 1990, 123-127.

²⁹ Kovačić 2008; Marcijuš 2009.

³⁰ Tomičić 1985b, 63-64; Tomičić, Vidović 1985, 15.

³¹ Tomičić 1985b, 64.

³² Krmpotić et al. 2017.

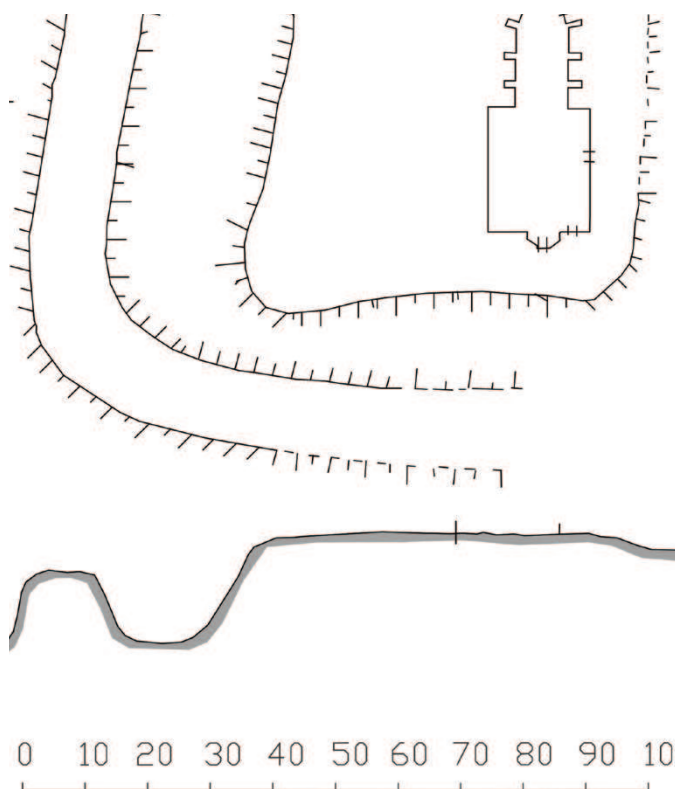
³³ Krmpotić et al. 2017, 10-11, Tab. 1.

³⁴ *Registar* 1997, 128, no. 394.

³⁵ Salajić 2001, 30.

³⁶ Lovrenčević 1985, 177.

³⁷ Tkalčec, Kostešić 2014.

Sl. 4 Gradište oko crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije u Donjoj Glogovnici (Tkalčec 2017, 28, sl. 12).

Fig. 4 The gradište site around the Church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary in Donja Glogovnica (Tkalčec 2017, 28, fig. 12).

Sl. 5 Mala Črešnjevica, pogled sa sjeverozapada na jarak i središnje uzvišenje s crkvom (snimila T. Tkalčec, 2009.).

Fig. 5 Mala Črešnjevica, view from the northwest with the ditch and central elevation with a church (photo: T. Tkalčec, 2009).

dištu“, u kojima su otkriveni temelji romaničke crkve, zatim temelji kasnosrednjovjekovnog kaštela i novovjekovni grobovi.³⁸ Preoblikovanje položaja u lokalitet tipa *gradište* dogodilo se na izmaku kasnog srednjeg vijeka, krajem 15. stoljeća, kada je uz crkvu dozidan i kaštel, povezan s djelatnošću zagrebačkih biskupa Osvalda i Andrije Alfonza Thuza ili se utvrđivanje lokaliteta može datirati i nekoliko desetljeća ranije, za vrijeme posljednjeg sepulkralskog prepozita Tome.³⁹ (Sl. 4)

U novom su tisućljeću arheološka istraživanja gradišta intenzivirana. Godine 2001. Institut za arheologiju proveo je manja zaštitna arheološka istraživanja u Maloj Črešnjevici kraj Pitomače oko današnje pravoslavne crkve 318 Bogonosnih otaca, a u srednjem vijeku gotičke crkve sv. Martina koja se nalazi na gradištu većih dimenzija. (Sl. 5) Ni ovdje nije ustanovljen ranosrednjovjekovni horizont.⁴⁰

Iste je godine Samoborski muzej pokrenuo arheološka istraživanja gradišta u Farkaševcu Samoborskom, računajući da se radi o prapovijesnome tumulu, kako su postojale naznake iz starije literature. Ovo nizinsko gradište, nepravilnog kružnog oblika promjera 34 m, visine oko 2,5 m, okruženo jarkom i danas jedva vidljivim bedemom, u cjelini je u narednih par godina arheološki istraženo te je ustanovljen bogat horizont 12./13. st., s kontinuitetom do izmaka kasnoga srednjeg vijeka.⁴¹

U istoj godini Konzervatorski odjel u Zagrebu i Muzej Turopolja započeli su višegodišnja istraživanja Starog grada Lukavca u kojima je ustanovljeno postojanje drvenog *Wasserburga* iz 15.-17. st. koji je predstavljao stariju fazu današnjeg dvorca iz 18. stoljeća.⁴²

Institut za arheologiju proveo je 2002. i 2003. g. i istraživanja nizinskog gradišta Gradić ili Turski brijeg u Torčecu kraj Koprivnice. Lokalitet predstavlja tipično srednjovjekovno gradište i danas s jasno uočljivim bedemom istaknutih uglova te opkopom koji se punio vodom iz obližnjih

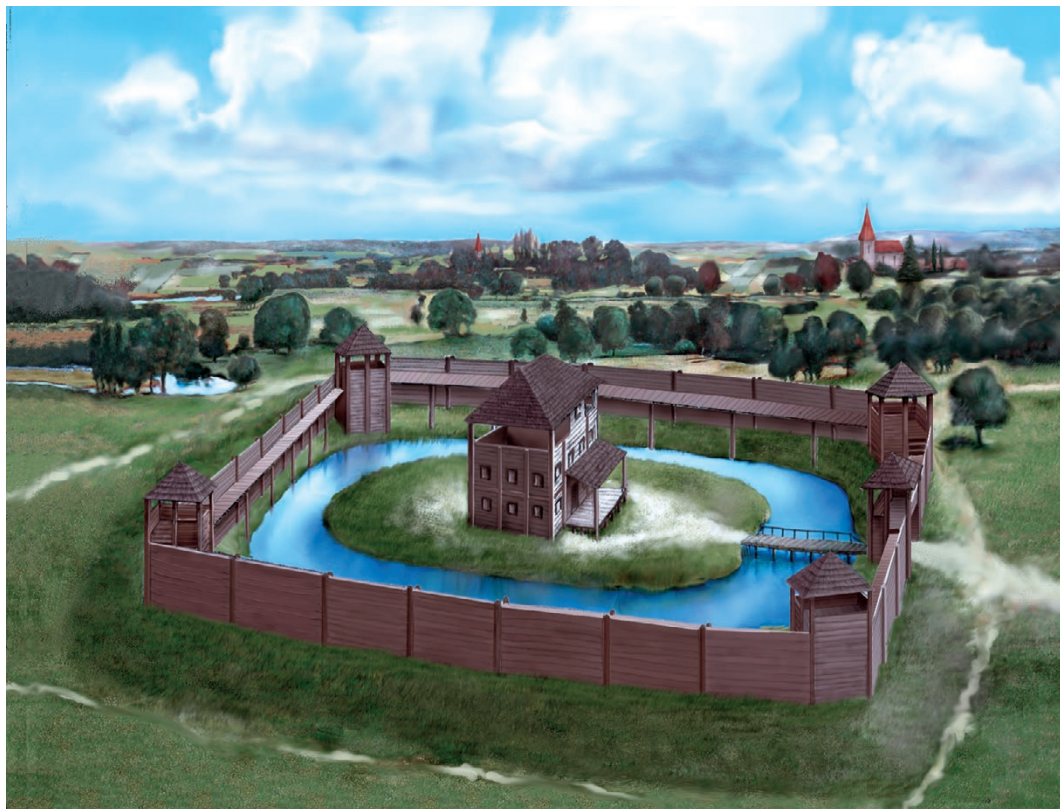
³⁸ Homen 1998; 2000a; 2000b.

³⁹ Oroz 2017, 81.

⁴⁰ Tkalčec 2002.

⁴¹ Kalafatić 2001; Kušer 2004.

⁴² Lolić 2003; Knezović 2006a; 2006b; 2007; 2008.

Sl. 6 Idealna rekonstrukcija izgleda gradišta Torčec – Gradić, Turski brijeg u 15. stoljeću (Sekelj Ivančan, Tkalčec 2004, 98, sl. 14).

Fig. 6 A reconstruction of the appearance of the gradište site of Torčec – Gradić, Turski brijeg in the 15th century (Sekelj Ivančan, Tkalčec 2004, 98, fig. 14).

potoka. Arheološkim istraživanjem ustanovljeno je da je ovaj oblik gradište poprimilo u svojoj drugoj fazi u 14. ili vjerojatnije 15. stoljeću (Sl. 6), dok je utvrđeno postojanje još jednog unutrašnjeg zemljanog bedema i jarka na zapadnoj strani lokaliteta koji su danas izniveirani s centralnim uzvišenjem i neprepoznatljivi u konfiguraciji terena.

Unutar novootkrivenog bedema pronađeni su pri samoj zdravici ostaci trupaca koji su C14 metodom datirani u drugu polovinu 12. i 13. stoljeće. Dendrokronološka analiza potvrdila je dataciju prvobitnog gradišta iz predmongolskog razdoblja.⁴³ Sitni nalazi su iz tog perioda izuzetno sporadični, dok je život bujao u kasnijoj fazi koja je za sobom ostavila brojne nalaze pećnjaka i keramičkih posuda, uglavnom odbačene u obrambenom jarku.⁴⁴

U Novim Pavljanima je Gradski muzej Bjelovar 2002. g. proveo manja zaštitna istraživanja uz samu crkvu smještenu na uzvišenju četvrtastog oblika s istaknutim zaobljenim uglovima (31 x 39 m), okruženo

Sl. 7 Novi Pavljani, pogled s juĝa na istočni segment obrambenog jarka (snimila T. Tkalčec, 2002.).

Fig. 7 Novi Pavljani, view from the south to the eastern segment of the defensive ditch (photo: T. Tkalčec, 2002).

nom dubokim jarkom i zemljanim bedemom, međutim obim istraživanja bio je premali da bi se dobio bitniji pomak u osvjetljivanju pitanja vremenskog odnosa izgradnje crkve i gradišta.⁴⁵ (Sl. 7)

⁴³ Čufar, Korenčić, Trajković 2006, 69, 71-73; Čufar, Sekelj Ivančan 2013.

⁴⁴ Tkalčec 2003; Sekelj Ivančan, Tkalčec 2003; 2004; 2007.

⁴⁵ Jakovljević 2012, 23.

Sl. 8 Gudovac-Gradina, pogled na ostatke drvene građe, istraživanja Gradskog muzeja Bjelovar i Instituta za arheologiju 2004. g. (snimila T. Tkalčec, 2004.).

Fig. 8 Gudovac-Gradina, view of remains of wooden structural material, excavations by the Municipal Museum of Bjelovar and the Institute of Archaeology in 2004 (photo: T. Tkalčec, 2004.).

Od 2003. do 2004. g. Gradski muzej Bjelovar i Institut za arheologiju proveli su tri kampanje arheoloških istraživanja nizinskog gradišta Gudovac – Gradina kraj Bjelovara iz 15., i početka 16. stoljeća. (Sl. 8)

Lokalitet je u kasnom srednjem vijeku bio sjedište plemića *magister* Petra čije su se veze s kraljevskim dvorom u Budimpešti jasno ocrtale i u bogatstvu pokretnih arheoloških nalaza, osobito nataloženih u dubokom obrambenom jarku – pećnjaci, kalupi

za pećnjake, majolika, nalaz koplja, novac, cjelovito očuvani brojni lonci, ulomci staklenih posuda, nalazi kožne obuće, dijelovi tekstila itd. Na lokaciji je funkcionirala radionica za izradu pećnjaka po uzoru na tzv. *Ritterfiguren* kaljeve peći koje su se originalno proizvodile u Budi sredinom druge polovine 15. st., a koje su se kasnije proširile u raznim inačicama i kopijama diljem Europe.⁴⁶ Gradski muzej Bjelovar je istraživanja nastavio i 2005. godine⁴⁷ te ponovno 2018. godine s nadom da će se stvoriti uvjeti za intenzivnije istraživanje ovog lokaliteta koji to svojim značajem i očuvanošću nalaza svakako zaslužuje.

Godine 2006. Muzej Valpovštine provodi probno istraživanje lokaliteta Zvizdan-grad kod Soljana, koji bi se prema opisima opkopa i nasipa uklopio u tip lokaliteta gradišta. Nalazište se vezuje s posjedima plemićke obitelji Gut-Keled, a pronađeni su i zidovi obloženi opekom.⁴⁸ Već naredne 2007. godine Muzej Valpovštine provodi još jedno probno istraživanje mogućeg gradišta⁴⁹ – Kraljevo brdo u Petrijevcima koji je prije bio evidentiran kao antički, no arheološko istraživanje ukazalo je na kasni srednji i novi vijek. Iako autorica ne spominje bedem, navodi opkop oko istaknutog središnjeg platoa te je moguće da je riječ o kasnosrednjovjekovnome gradištu.⁵⁰

Godine 2008. provedena su i zaštitna istraživanja nizinskog gradišta Gradina u Starim Plavnicama gdje je, na osnovi oskudnih kasnosrednjovjekovnih nalaza, zaključeno da se radi o refugiju ili privremenom borištu, za razliku od istovremenog Gudovca.⁵¹

Iste godine Muzeji Hrvatskog zagorja pokreću sustavna istraživanja lokaliteta Stari grad Donja Stubica koja se odvijaju do danas. Brojni pokretni nalazi, kamenom zidani objekti te povijesni izvori upućuju na to da je lokalitet, koji oblikom pripada nizinskim gradištima imao dug kasnosrednjovjekovni i novovjekovni kontinuitet.⁵²

Tijekom jedanaest sezona istraživanja srednjovjekovnoga sakralnog lokaliteta Crkvari – Sv. Lovro kod

⁴⁶ Tkalčec 2001; 2005; Tkalčec, Jakovljević 2003; 2005; Jakovljević 2006b; 2009, 113-117, T. I-1, T. II-8; T. IV-11, T. VII-17; Jakovljević, Tkalčec 2004.

⁴⁷ Jakovljević 2006a.

⁴⁸ Paušak 2007.

⁴⁹ Autorica ovog teksta obišla je sva u tekstu spominjana gradišta, izuzev lokalitete Zvizdan grad kod Soljana i Kraljevo brdo u Petrijevcima, stoga opredjeljenje ovih lokaliteta u tip gradišta ostaje nesigurno.

⁵⁰ Paušak 2008a; 2008b.

⁵¹ Drašković 2009.

⁵² Škiljan 2009; 2010; 2011a; 2011b; 2012; 2013; 2014.

Sl. 9 Crkvari – Sv. Lovro, ostaci drvene palisade na istočnome rubu središnjeg uzvišenja, pogled od sjeverozapada (snimila T. Tkalčec, 2006.).

Fig. 9 Crkvari – Sv. Lovro, remains of the wooden palisade on the eastern edge of the central elevation, view from the southwest (photo: T. Tkalčec, 2006.).

Orahovice sa stoljetnim kontinuitetom pokopavanja i nekoliko sakralnih graditeljskih faza, a oko kojeg još danas stoji duboki obrambeni jarak te se naziru tragovi zemljanog bedema, Institut za arheologiju je u sezona 2006. i 2011. godine načinio probne sonde preko padine središnjeg uzvišenja gdje su pronađeni ostaci drvene palisade i nalazi koji su datirali utvrđivanje sakralnog kompleksa u 15. stoljeću, u vremenu opasnosti od Osmanlija. (Sl. 9)

Graditeljske preinake se povezuju i s aktivnostima iločkih knezova koji su u svom posjedu imali nedaleki burg Ružicu.⁵³

Mogli bismo konstatirati da su posljednjih deset godina gradišta izazvala još veći interes arheologa. Institut za arheologiju je 2010. godine proveo i probna istraživanja visinske utvrde Gradina u Svetoj Ani kod Đurđevca. (Sl. 10)

Pronađena su dva arheološka horizonta s ostacima drvenog zdanja u starijem, a lokalitet je na osnovi pokretnih nalaza i apsolutnih radiokarbonskih datuma datiran od 13. do kraja 14. ili samog početka 15. stoljeća.⁵⁴

Institut za arheologiju je, nadalje, 2009. i 2010. godine poduzeo i arheološka istraživanja Starog grada Dubovca, pri čemu je istraživana i starija srednjovjekovna faza ovog renesansnog kaštela. Ustanovljeno je postojanje danas u terenu neprepoznatljivog jarka i bedema iz 14. stoljeća, čime bismo mogli pomišljati da je u starijoj srednjovjekovnoj fazi (nakon bogate prapovijesne stratigrafije) ovaj lokalitet odgovarao tipu visinskih gradišta.⁵⁵

Godine 2012. Muzej Moslavine proveo je probno istraživanje visinskog gradišta Kutinica – Bedem, a pronađeni su ulomci kasnosrednjovjekovne keramike kao i ostaci kamene arhitekture.⁵⁶

Hrvatski restauratorski zavod provodi 2014. godine veća arheološka istraživanja lokaliteta Gradišće u Turčišću kod Domašineca, kao što je već spomenuto,⁵⁷ Muzej grada Koprivnice pokreće istraživanje nizinske utvrde u Kloštru Podravskom, srednjovjekovnog Gorbonoka, s izvanrednim nalazima kako opekom zidane arhitekture tako i očuvane drvene građe unutar fortifikacija utvrde.⁵⁸

Godine 2014. Gradski muzej Nova Gradiška pokrenuo je istraživanja nizinskog gradišta u Gornjim Bogičevcima, koja se sustavno odvijaju do danas. Ustanovljeno je da je to bila ivanovačka utvrda iz 14. i 15. stoljeća koja se u povijesnim izvorima spominje kao Sveti Ivan Trnava.⁵⁹ Daljnje istraživanje i

⁵³ Tkalčec 2007a, 22-23, fig. 2; 2012b, 26. fig. 3.

⁵⁴ Tkalčec 2011.

⁵⁵ Tkalčec et al. 2011.

⁵⁶ Bobovec 2013, 68-69.

⁵⁷ Krmpotić et al. 2017.

⁵⁸ Čimin 2014, 12-14; 2017.

⁵⁹ Ivanušec, Mihaljević 2015, 87-90.

Sl. 10 Sveta Ana-Gradina, pogled sa zapada na visinsko gradište (snimila T. Tkalčec, 2009.).

Fig. 10 Sveta Ana-Gradina, view from the west to the upland fortification - gradište (photo: T. Tkalčec, 2009).

Sl. 11 Mala Peratovica-Gradina, pogled od sjevera na istočni segment prvog (unutrašnjeg) obrambenog jarka (snimila T. Tkalčec, 2014.).

Fig. 11 Mala Peratovica-Gradina, view from the north to the eastern segment of the first (interior) defensive ditch (photo: T. Tkalčec, 2014).

objava pronađenih nalaza pružit će nam zasigurno niz vrijednih podataka o načinima gradnje te funkcioniranju života na srednjovjekovnim drveno-zemljanim utvrdama tipa gradište.

Institut za arheologiju 2015. godine provodi istraživanja gradišta Grubišno Polje – Šuma Obrovi 1 datiranog u kraj 15. stoljeća,⁶⁰ pri čemu je otvorena i manja probna sonda na nedalekom gradištu Mala Peratovica – Šuma Obrovi datiranom u 14. ili do sredine 15. stoljeća.⁶¹ (Sl. 11)

U neposrednoj blizini gradišta nalaze se još dva položaja na kojima je Institut za arheologiju arheološkim istraživanjima otkrio crkvu s grobljem (položaj Grubišno Polje – Šuma Obrovi 2) te dijelove naselja iz 14. stoljeća (položaj Grubišno Polje – Šuma Obrovi 3), što kompleks u Šumi Obrovi sjeverno od Grubišnoga Polja čini jedinstvenu očuvanu srednjovjekovnu cjelinu.⁶²

U 2016. godini uslijedila su arheološka istraživanja lokaliteta Lovčić – Slatinsko Brdo – Gradina Turski grad (još neobjavljeno), kojima je Muzej Brodskog Posavlja polučio vrijedne podatke o funkcioniranju jednog visinskog gradišta.

Institut za arheologiju je u 2018. godini, nadalje, proveo istraživanja na visinskom gradištu unutar srednjovjekovnog arheološkog kompleksa Osijek Vojakovački-Mihalj⁶³ te na

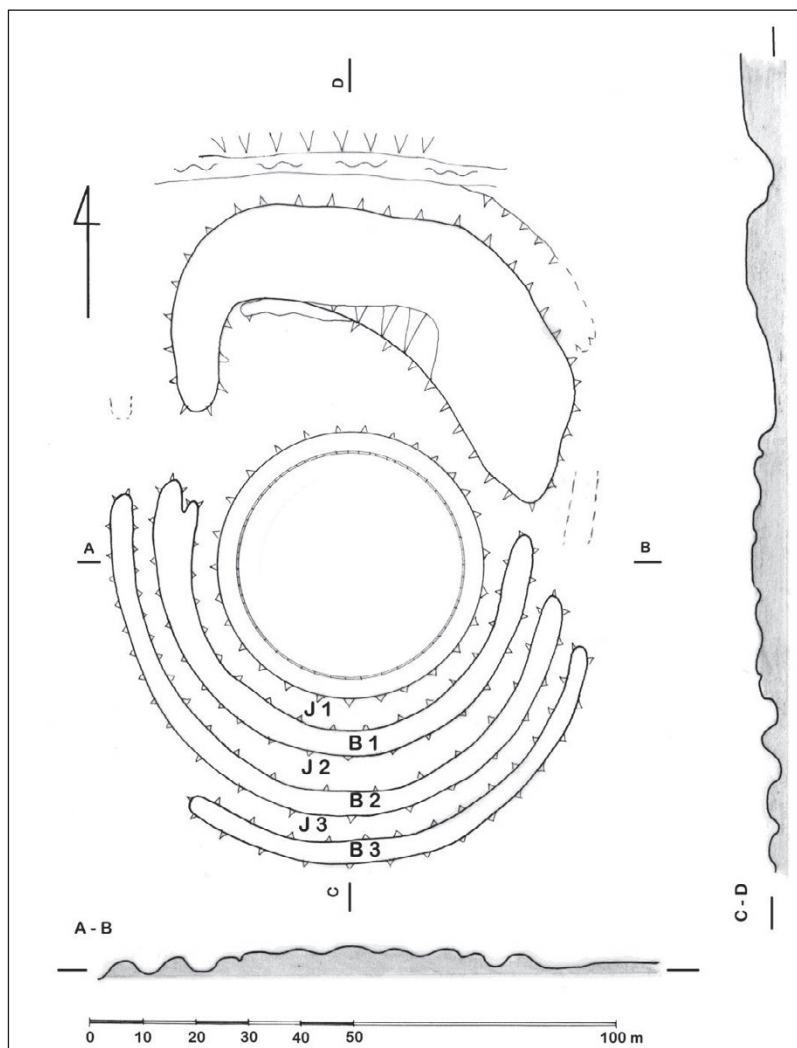
⁶⁰ Tkalčec 2016.

⁶¹ Tkalčec 2016, 110-112.

⁶² Tkalčec, Krznar 2017.

⁶³ Tkalčec 2019a.

⁶⁴ Tkalčec 2019b.

Sl. 12 Gradište Veliki Zdenci-Crni lug, Gradina (crtež: T. Tkalčec).

Fig. 12 The gradište site of Veliki Zdenci-Crni lug, Gradina (drawing: T. Tkalčec).

nizinske gradine Veliki Zdenci – Crni Lug. (Sl. 12)⁶⁴

Oba su istraživanja pokazala kako je riječ o kasno-srednjovjekovnim utverdama plemića. Prva je datirana u 14./15. stoljeće, dok se druga podiže već u 13. stoljeću. Na oba lokaliteta život zamire početkom 16. stoljeća.

RASPRAVA

Pregled arheoloških istraživanja gradišta, predstavljen u prošlom ulomku, upućuje na činjenicu da su na

svima njima arheološki potvrđeni nalazi iz razvijenoga i kasnoga srednjeg vijeka. Time bi se i njihovo podizanje moglo povezati s općim trendom podizanja utvrda krajem 12. te osobito od 13. stoljeća, a što možemo dovesti u vezu s afirmiranjem feudalizma i plemstva na prostoru Međuriječja. U tom kontekstu očekivana je i datacija njihovog prestanka funkcioniranja na izmaku kasnoga srednjeg vijeka, a što nam potvrđuju i arheološka istraživanja, dakle do prijelaza s 15. na 16. stoljeće kada su ili napuštena ili su iz plemićkih utvrda i rezidencija preinačena u protuosmanlijske vojne utvrde, a tek poneka su preinačena i u novovjekovne dvorce.

Osim arheoloških istraživanja, arheolozi su proveli i niz rekognosciranja u kojima su zabilježena i dokumentirana neka gradišta, međutim u ovome radu ih ne navodimo, već smo se usredotočili na prikaz rezultata samih arheoloških iskopavanja. Spomenut ćemo još i sintezni rad o gradištima iznesen u neobjavljenom magistarskom radu u kojem je na osnovi svih spoznaja iz dotad provedenih arheoloških istraživanja, kao i rekognosciranja, proučavanja kartografskih i povijesnih izvora, na osnovi 91 gradišta na prostoru sjeverozapadne Hrvatske načinjena tipologija gradišta prema njihovom smještaju i obliku, te je zaključeno da sva pripadaju razdoblju razvijenog i kasnog srednjeg vijeka te da su to utvrđena plemićka sjedišta.⁶⁵ Sve

su to utvrde koje se nalaze na području srednjovjekovnog Kraljevstva Slavonije (*Regnum Sclavonia*) unutar Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva. To područje pripada među tzv. „zemlje brojnog plemstva“, u kojima je za razliku od kršćanskog zapada postotak plemstva organiziranog u rodove puno viši, odnosno čini od 1,5 pa čak do 10 % udjela plemstva u cjelokupnom stanovništvu⁶⁶ te je plemstvo imalo jednu od najvažnijih uloga u društvenom i političkom životu srednjovjekovne Slavonije.⁶⁷ Stoga ne začuđuje tolika gustoća gradišta razvijenog i kasnog srednjeg vijeka na području sjeverne Hrvatske.

⁶⁵ Magistarski rad je dostupan u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, Tkalčec 2004. Skraćeni prikaz tih istraživanja za inozemnu akademsku zajednicu predan je u tisak 2014. godine, međutim još nije objavljen, Tkalčec 2019c.

⁶⁶ Karbić 1998, 73

⁶⁷ Miljan 2014, 104

O tome kako su izgledali centri i sjedišta prvih slavenskih županata ili *slavenskih plemenskih župa*,⁶⁸ koje utemeljeno valja očekivati na ovome području, za sada nemamo pouzdanih arheoloških pokazatelja. Arheolozi i drugi stručnjaci (lingvisti, etnolozi, povjesničari, povjesničari umjetnosti i dr.) danas raznim istraživačkim metodama naslućuju pozicije na kojima su mogla stajati ranosrednjovjekovni važni punktovi poput slavenskih svetišta, pa možda i sjedišta županata, međutim arheologija za sada nije pružila jasne materijalne dokaze o postojanju utvrđenih sjedišta ili utvrđenih ranih slavenskih gradova tipa gradište na našem području. Arheološki su iskopavana brojna ranosrednjovjekovna nalazišta, ni jedan, međutim, ne odgovara tipu gradišta, bilo u smislu manje ranosrednjovjekovne utvrde tipa gradišta, bilo u smislu veće protourbane sredine poput velikih ranosrednjovjekovnih gradišta Zapadnih Slavena. Utvrđenih ranosrednjovjekovnih slavenskih gradišta na prostoru međurječja Drave, Save i Dunava, međutim, moralo je biti (to potvrđuju povijesni izvori, npr. spomeni *castella* u Franačkim analima u vrijeme Ljudevita Posavskog), no o tome kako su ona izgledala, arheologija još nema pouzdane podatke.⁶⁹ Možda će objave novijih istraživanja, primjerice na lokalitetu Brekinjova kosa kod Gline, pružiti nove spoznaje po tome pitanju,⁷⁰ a i zagrebački Kaptol predstavlja potencijalan lokalitet za daljnja istraživanja te problematike.⁷¹ Valja računati i s (arheološki potvrđenom) činjenicom da su prvi slavenski doseljenici svoja uporišta postavljali na već postojeće antičke ili kasnoantičke punktove te možda i nisu imali potrebe (isprva ni mogućnosti) graditi vlastita utvrđena sjedišta. Jednako tako nemamo nikakvih arheoloških materijalnih ostataka ranosrednjovjekovnih gradišta iz 10. stoljeća, tako da konstatacije o tome da je sjeverna Hrvatska bila napučena utverdama protiv Mađara, kako se to ponekad može naći u literaturi, uglavnom

ne arheološkoj, nisu utemeljene na arheološkim nalazima. S arheološkog gledišta ne možemo govoriti o organiziranome sustavu obrane gradištima u vrijeme provala Mađara u ove prostore. Za to područje ne postoje niti povijesni izvori o postojanju utvrda, osim podatka iz 12. st. anonimnog notara Bele III. o utverdama Zagreb, Požega i Vukovo u 10. stoljeću.⁷²

Uzrok izostanku ranosrednjovjekovnih gradišta na našem području dakako može biti i njihova loša očuvanost i istraženost, ali i mogućnost da su fortifikacijski sistemi ondašnjih uporišta građeni od drvenih palisada, bez obrambenih opkopa i bedema te stoga arheološki teže prepoznatljivi.

Nasuprot tomu, izvan Hrvatske, na području Zapadnih Slavena, uz uobičajenija ranosrednjovjekovna gradišta velikih površina postoje i manja nizinska gradišta koja svojom veličinom i morfološkim značajkama zaista podsjećaju na naša nizinska gradišta, pa tako i ona u Svetom Petru Ludbreškom i Mrsunjskom lugu, a koja su datirana u razdoblje ranog srednjeg vijeka i to od 9. pa do 11. stoljeća, odnosno 12. stoljeća.⁷³ Međutim, još je učestalija pojava takvih tipova lokaliteta upravo u razdoblju razvijenog (druga polovina 12. i prva polovina 13. stoljeća) i kasnoga srednjeg vijeka (od sredine 13. do kraja 15. st.).⁷⁴

Na našem području je (za sada), međutim, arheološki dokazano podizanje gradišta utvrđenih sustavom opkopa i bedema tek u razvijenom i kasnom srednjem vijeku, usporedno s podizanjem kamenih burgova. Brojna provedena arheološka iskopavanja gradišta u međurječju Drave, Save i Dunava utvrdila su da su ona predstavljala utvrđena sjedišta plemićkih posjeda. Vrijeme njihova funkcioniranja je od 12. stoljeća, učestalije od 13. pa do u početak 16. stoljeća, s time da poneka nastavlja egzistenciju i u novome vijeku u smislu pregradnji u novovjekovne dvorce i kurije.

⁶⁸ Klaić 1882, 48-49.

⁶⁹ Nikad cjelovito od arheologa objavljeni podatak o dataciji bedema na položaju današnjeg Muzeja grada Zagreba C14 metodom u 679. godinu, a za koji saznajemo iz objava povjesničara koji su takve podatke prikupili usmenim putem od voditelja istraživanja, Goldstein 1995, 288 i bilj. 68, (iako mi imamo saznanja da je bila riječ o dendrokronološkoj analizi), ne možemo smatrati pouzdanim podatkom o postojanju tako moćne ranosrednjovjekovne utvrde u vremenu kad se slavenski doseljenici još nisu mogli niti konsolidirati u novome prostoru. Niti na prostoru Zapadnih Slavena nemamo arheološki dokazana takva moćna gradišta u 7. stoljeću. No to je tema koja će se razmotriti u nekome drugome radu.

⁷⁰ Madiraca et al. 2018.

⁷¹ Željko Demo otvara mogućnost da je kaptolski brežuljak bio pogodan za smještaj ranosrednjovjekovnog gradišta, a dio nalaza palisade koju je K. Vinski-Gasparini pronašla u iskopavanjima položaja Gamule tumači ranosrednjovjekovnim stepeničastim bedemom, Demo 2007, 30-31.

⁷² Nada Klaić citira Kroniku anonimnog notara kralja Bele III, *Scriptores rerum hungaricum* I, str. 87, Klaić 1982, 19.

⁷³ Usp. npr. Henning 1998; Ettl 2002.

⁷⁴ Primjerice: Měřínský 1981; Klápště 1991; Ruttkay M. 1993; Ruttkay A. 1998; 2006; Měřínský, Plaček 2004.

ZAKLJUČAK

Od vremena pionirskih istraživanja gradišta u Hrvatskoj dr. Zdenka Vinskoga prije gotovo sedamdeset godina, pa do danas došlo je do vrlo velikih promjena i produbljenih saznanja na polju naše teme, stečenih ne samo arheološkim nego i suvremenim multidisciplinarnim istraživanjima.

Osnovne terminološke (i kronološke) odrednice gradišta odredio je Zdenko Vinski nakon probnih iskopavanja gradišta u Svetom Petru Ludbreškom i opsežnih zaštitnih istraživanja gradišta u Mrsunjskom lugu kod Brodskog Stupnika. Prijedlog dr. Zdenka Vinskoga da se termin „gradište“ koristi za ranosrednjovjekovne, a „gradina“ za prapovijesne opće je prihvaćen u hrvatskoj arheologiji. Dok je Vinski, po uzoru na inozemna iskustva, termin gradište dodijelio isključivo ranosrednjovjekovnim lokalitetima, arheolozi kasnijih generacija tim su terminom označili i lokalitete sličnih oblikovnih značajki iz razdoblja kasnoga srednjeg vijeka te se termin „gradište“ počeo koristiti s užom vremenskom specifikacijom – „kasnosrednjovjekovno gradište“. Uz to i dalje se koriste termini poput „grad“, „srednjovjekovni grad“, „plemički grad“ ili opći termin „utvrda“, a u novije vrijeme hrvatski arheolozi preuzimaju i termin „mota“.⁷⁵

I dok danas hrvatski arheolozi uviđaju da su sva dosad iskopavana gradišta, a riječ je o gotovo četrdeset lokaliteta. što je vrlo velik broj, ukazala na razdoblje razvijenoga i kasnoga srednjeg vijeka te da ranosrednjovjekovne utvrde valja očekivati u manjem broju i vjerojatno u drugačijem obliku, enciklopedijske natuknice i dalje pod terminom „gradište“ prenose njegovo značenje kao da je riječ o gradištima isključivo iz razdoblja ranoga srednjeg vijeka.

Možemo samo pretpostaviti da je i sam dr. Vinski već prigodom iskopavanja na Sv. Petru Ludbreškom naslutio da tu postoje nalazi i iz kasnijih vremena, s obzirom na to da je istaknuo plemiće Opojeviće i crkvene viteške redove koji su kasnije u svetopetro-ludbreškom kraju imali svoje posjede, međutim usredotočen na razdoblje ranoga srednjeg vijeka te na to da je gradište u Sv. Petru Ludbreškom svojim oblikovnim značajkama zaista nalik jednom dijelu manjih ranosrednjovjekovnih gradišta, lokalitet je datirao u starije razdoblje nego što bismo to učinili danas na osnovi suvremenih spoznaja o nalazima i ovom tipu lokaliteta u Hrvatskoj i srednjoj Europi. Svakako moramo računati s time da je ovaj članak bio jedan od prvih radova dr. Zdenka Vinskoga, kada još možda nije imao dovoljno iskustava s keramičkim materijalom. U njegovim kasnijim radovima je razvidno da je dr. Vinski apsolutno ovladao i poznavanjem ranosrednjovjekovne keramografije, no upravo u tim kasnijim razdobljima dr. Vinski više se nije vraćao problematici hrvatskih gradišta. Na Mrsunjskome lugu, koji također predstavlja jedan od njegovih ranijih arheoloških radova, pojedinačni nalazi ranosrednjovjekovnih naušnica doktoru Vinskome su vjerojatno potkrijepili vjerovanje o ranijoj dataciji nalazišta te je na neki način zemenario spomen prepoznatljivih majoličkih nalaza iz kasnoga srednjeg vijeka, danas prezentiranih u stalnom postavu srednjovjekovne zbirke u Arheološkome muzeju u Zagrebu.⁷⁶ Ranosrednjovjekovnom i kasnosrednjovjekovnom keramikom se u hrvatskoj arheologiji u vrijeme ranijeg djelovanja Zdenka Vinskoga nitko nije specijalizirano bavio, istraživanja su bila usmjerena na tipologiju metalnih nalaza. Ipak, čini nam se da je dr. Zdenko Vinski naslutio da Sveti Petar Ludbreški i Mrsunjski lug treba datirati u kasni-

⁷⁵ Npr. usporediti u Krmpotić et al. 2017: 17. Termin je preuzet iz francuskog *Château à motte* (utvrda na zemljanom nasipu), odnosno latinskome *mota*. Detaljnije o terminologiji u Tkalčec 2004, 16-17, 20-26 ili skraćeno o problematici termina *mota* u Tkalčec 2018, 16. Valja naglasiti, po nama, važnu razliku između izvorno zapadnoeuropskih *mota* i naših gradišta, a to je da gradišta na području Međuriječja u pravilu uz opkop uvijek imaju zemljani bedem ili više njih, dok su *mote* na zapadu uglavnom bez bedema – istaknuti humak je branjen opkopom i drvenim palisadama, ponekad i kamenim zidom, no bez zemljanog bedema. Međutim, termin „*mota*“ prihvaćen je u međuvremenu i od nekih arheologa i na istočnosrednjoeuropskom prostoru za gradišta koja u svom fortifikacijskom sustavu sadrže i zemljane bedeme. U tom smislu nam se i termin „*mota*“ i „gradište“ čini pogodnijim terminom od „plemički/feudalni“ ili „srednjovjekovni grad“ pod kojim se podrazumijeva i burg, kao složenija srednjovjekovna utvrda. Općenito terminologija predstavlja složenu problematiku europske akademske zajednice. Teško je uspostaviti jezični konsenzus i u zemljama istog govornog područja iz razloga što postoje različita tumačenja funkcije pojedinih lokaliteta. Termin „gradište“ čini se pogodnim u smislu što je vezan na morfološke karakteristike srednjovjekovnih utvrda okruženih obrambenim opkopima i zemljanim bedemima. Njihova funkcija u razvijenom i kasnom srednjem vijeku većinom je bila utvrđeno sjedište plemića. No to bez arheoloških iskopavanja ustvari pouzdano ne možemo tvrditi.

⁷⁶ Ulomak majoličkog vrča s Mrsunjskog luga, datiran u drugu polovinu 15. do u početak 16. stoljeća, predstavljen je i na muzejskoj izložbi *Let u prošlost, ptice u arheološkoj baštini* te publiciran u katalogu izložbe, Bunčić 2013, 24, kat. br. 26.

je razdoblje jer se nakon tih iskopavanja više nije vraćao istraživanjima gradišta. Vjerojatno je u kasnijim obilascima i rekognosciranjima gradišta stekao dojam kako je riječ o lokalitetima karakterističnima na tlu sjeverne Hrvatske za kasnija srednjovjekovna razdoblja. O tome da je dr. Vinski obilazio gradišta sjeverne Hrvatske i nakon iskopavanja Svetog Petra Ludbreškog i Mrsunjskog luga, donosi podatak poručnik Dušan Pribaković koji je u ime Vojnog muzeja JNA (Beograd) tijekom listopada 1955. godine proveo dvadesetodnevno rekognosciranje srednjovjekovnih nalazišta i gradišta na području sjeverozapadne Hrvatske. U rekognosciranjima je, kao stručni suradnik, od 3. do 6. listopada 1955. sudjelovao i Zdenko Vinski, a od 10. do 16. listopada Ksenija Vinski-Gasparini.⁷⁷

Možemo zaključiti da se duže razdoblje u arheološkoj literaturi, a u pojedinoj povijesnoj čak i do danas, velika gustoća lokaliteta tipa gradište u sjevernoj Hrvatskoj tumačila time da je taj prostor bio napučen ranosrednjovjekovnim gradištima. Novija su arheološka istraživanja pokazala da je ovakav tip lokaliteta karakterističan na našem području za razdoblje razvijenoga i kasnoga srednjeg vijeka. Uz kamenom zidane burgove na brdima i *Wasserburgove* u nizinama, javljaju se brojna manja drveno-zemljana utvrđenja – gradišta (koja ponekad mogu sadržavati i zidane objekte), a koja su prvenstveno mogla biti sjedištima srednjeg i nižeg plemstva. Čak i rezultati istraživanja koja je dr. Vinski provodio na gradištima u Mrsunjskom lugu kraj Brodskog Stupnika i u Svetom Petru Ludbreškom ustvari potvrđuju dataciju ove vrste arheoloških nalazišta u Hrvatskoj u razvijeni i kasni srednji vijek. Ne možemo isključiti da na kojem lokalitetu tipa gradište u sjevernoj Hrvatskoj postoji

kontinuitet i od 11. stoljeća, međutim za sada o tome imamo indicije samo na dva lokaliteta – Mrsunjski lug kod Brodskog Stupnika i Gradišće u Turčišću kod Domašince. Istraživači potonjeg gradišta lokalitet ipak prema tipološkoj analizi keramičkog i drugog materijala datiraju od 12. stoljeća, tumačeći pojedine rezultate dobivenih radiokarbonskih datuma mogućim „old-wood efektom“. Za Mrsunjski lug pak, kao jedino gradište s pronalaskom metalnih ranosrednjovjekovnih predmeta, moramo istaknuti da je izuzetno neobična pojava izostanak ranosrednjovjekovne keramike, odnosno materijala kojeg ćemo očekivati u mnogo većim količinama od kovinskih nalaza. Stoga otvaramo pitanje sigurnosti konteksta tih metalnih ranosrednjovjekovnih nalaza koji su se na gradištu mogli naći i u sekundarnom kontekstu.

Iako ne isključujemo mogućnost postojanja utvrđenih lokaliteta (tipa gradišta ili nekog drugačijeg oblika ustroja i organizacije) na tlu današnje sjeverne Hrvatske i u ranome srednjem vijeku, ipak držimo kako valja ispraviti zastarjelo mišljenje kakvo ne počiva na rezultatima arheoloških istraživanja, o tome da je prostor sjeverne Hrvatske napučen ranosrednjovjekovnim gradištima (neovisno o kojem isječku ranoga srednjeg vijeka je riječ). Posebno valja upozoriti na to da hrvatski arheolozi pod „gradištem“ danas ne podrazumijevaju isključivo razdoblje ranoga srednjeg vijeka, dapače ustanovljeno je da lokaliteti tipa gradište zasigurno potječu iz vremena razvijenog i/ili kasnog srednjeg vijeka, a o njihovom kontinuitetu iz ranog srednjeg vijeka nemamo sigurne pokazatelje. O tome kako su mogla izgledati utvrđena sjedišta ranoga srednjeg vijeka na našem prostoru, tek će možda buduća arheološka istraživanja pružiti pouzdanije podatke.

LITERATURA

- Bobovec 2003 A. Bobovec, Tragom arheoloških nalazišta Moslavine, in: D. Pasarić (ed.), *Kutina: povijesno-kulturni pregled s identitetom današnjice*, Kutina 2003, 63–85.
- Bobovec 2013 A. Bobovec, *Arheologija u Moslavini: uz 50. obljetnicu rada Arheološkog odjela Muzeja Moslavine Kutina 1963.-2013.*, Muzej Moslavine Kutina, Kutina 2013.
- Bunčić 2013 M. Bunčić (ed.), *Let u prošlost, ptice u arheološkoj baštini*, katalog izložbe, Arheološki muzej u Zagrebu, Zagreb 2013.

⁷⁷ Pribaković 1956, 110. Pojednostosti o tome u obilascima kojih lokaliteta je sudjelovao dr. Vinski saznajemo u bilješci 3. Stari grad kod Zeline, Podrute, Belica, Jalžabet, Martijanec, Sveti Petar, gradište na koti 150. K. Vinski Gasparini sudjelovala je u obilascima sljedećih lokaliteta: Gudovac, Letičan, Duište, Dominkovica, Novi Pavljani, Nevinac, Međurača, St. Plavnice, Turski Sto, Plovdin, Mikleuška, Pribaković, 107, bilj. 3.

- Čimin 2008 R. Čimin, Glazirano stolno posuđe na području sjeverozapadne Hrvatske od 15. do 18. st., in: M. Guštin (ed.), *Miscellanea Aetatis Mediae, Studia universitatis hereditati 1*, Koper 2008, 95–135.
- Čimin 2014 R. Čimin, Prilagodbe u arhitekturi podravskih utvrđenja, *Podravina* 13/2014, no. 26, 5–19.
- Čimin 2017 R. Čimin, *Vlastelinstvo Gorbonok*, katalog izložbe, Muzej grada Koprivnice, Koprivnica 2017.
- Čufar, Korenčić, Trajković 2006 K. Čufar, T. Korenčić, J. Trajković, Drvo s tri arheološka nalazišta u Hrvatskoj i mogućnosti njegova istraživanja / Wood from three archaeological sites in Croatia and its research potential, *Drvna industrija* 57/2/2006, 67–73.
- Čufar, Sekelj Ivančan 2013 K. Čufar, T. Sekelj Ivančan, Dendrokronološko datiranje drva s lokaliteta Torčec-Gradić u sjevernoj Hrvatskoj - The dendrochronological dating of wood from the site of Torčec - Gradić i Northern Croatia, *Podravina, Časopis za multidisciplinarna istraživanja* 7/13/2013, 30–40.
- Demo 2007 Ž. Demo, *Opatovina – tragovi povijesti izgubljeni u sadašnjosti. Rezultati arheoloških iskopavanja pred crkvom svetog Franje u Zagrebu 2002. godine*, Zagreb 2007.
- Drašković 2009 N. Drašković, Stare Plavnice – Bjelovar, *Hrvatski arheološki godišnjak* 5(2008)/2009, 178–179.
- Goldstein 1995 I. Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, Zagreb 1995.
- Ettel 2002 P. Ettel, Der Befestigungsbau im 10. Jahrhundert in Süddeutschland und die Rolle Ottos des Großen am Beispiel der Burg von Roßtal, in: J. Henning (ed.): *Europa im 10. Jahrhundert. Archäologie einer Aufbruchzeit, Internationale Tagung in Vorbereitung der Ausstellung «Otto der Große, Magdeburg und Europa»*, Mainz am Rhein 2002, 365–379.
- Henning 1998 J. Henning, Archäologische Forschungen an Ringwällen in Niederungslage: die Niederlausitz als Burgenlandschaft des östlichen Mitteleuropas im frühen Mittelalter, in: J. Henning & A. T. Ruttkay (eds.), *Frühmittelalterlicher Burgenbau in Mittel- und Osteuropa*, Tagung Nitra vom 7. bis 10. Oktober 1996, Bonn 1998, 9–29.
- Homen 1998 Z. Homen, Rezultati prve etape arheoloških istraživanja u Glogovnici pokraj Križevaca, *Vjesnik muzealaca i konzervatora Hrvatske* 3/4/1998, 22–26.
- Homen 2000a Z. Homen, Rezultati arheoloških istraživanja tijekom 1998. i 1999. godine u Glogovnici, *Cris* 2/2000, 50–53.
- Homen 2000b Z. Homen, Glogovnica pokraj Križevaca – rezultati arheoloških istraživanja tijekom 1998. i 1999, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva* 32/1/2000, 80–86.
- Ivanušec, Mihaljević 2015 R. Ivanušec, M. Mihaljević, Lokaliteti križarskih utvrda Račeša, Cage – Lješnica, Sv. Ivan Trnava (Gornji Bogićevci), *Godišnjak zaštite spomenika kulture* 39/2015, 77–93.
- Iveković 1968 D. Iveković, Rezultati sondažnih arheoloških istraživanja na području Moslavine, *Zbornik Moslavine* 1/1968, 349–378.
- Jakovljević 2006a G. Jakovljević, Gudovac - Gradina, *Hrvatski arheološki godišnjak* 2(2005)/2006, 100–101.
- Jakovljević 2006b G. Jakovljević, Gudovac, in: A. Durman (ed.), *Stotinu hrvatskih arheoloških nalazišta*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb 2006, 132–133.
- Jakovljević 2009 G. Jakovljević, Srednjovjekovna konjanička oprema i naoružanje s područja Bilogore, *Opuscula archaeologica* 32/2009, 101–131.

- Jakovljević 2012 G. Jakovljević, *Registar arheoloških nalaza i nalazišta Bjelovarsko-bilogorske županije*, Bjelovar 2012.
- Jakovljević, Tkalčec 2004 G. Jakovljević, T. Tkalčec, Srednjovjekovno Gradište Gudovac-Gradina kraj Bjelovara u svjetlu prvih arheoloških istraživanja, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva* 36/3/2004, 148–150.
- Kalafatić 2001 Z. Kalafatić, Arheološko istraživanje tumula u Farkaševcu, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva* 33/3/2001, 132–135.
- Klaić 1982 N. Klaić, *Zagreb u srednjem vijeku*, Zagreb 1982.
- Klaić 1882 V. Klaić, *Slavonija od X.-XIII. stoljeća*, Zagreb 1882.
- Karbić 1998 D. Karbić, Hrvatski plemićki rod i običajno pravo, *Zbornik Odsjeka za povijesna istraživanja Zavoda za povijest i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 16/1998, 73–117.
- Klápště 1991 J Klápště, Bedřichův-Světec and early feudal residences in NW Bohemia, in: P. Vařeka (ed.) *Archaeology in Bohemia 1986-1990*, Praha 1991, 64–67.
- Knezović 2006a I. Knezović, Stari grad Lukavec, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 2(2005)/2006, 155–157.
- Knezović 2006b I. Knezović, Zaštitno arheološko istraživanje starog grada Lukavca godine 2005., *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva* 38/3/2006, 148–155.
- Knezović 2007 I. Knezović, Zaštitno arheološko istraživanje starog grada Lukavca godine 2007., *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva* 39/3/2007, 104–112.
- Knezović 2008 I. Knezović, Stari grad Lukavec, *Hrvatski arheološki godišnjak* 4(2007)/2008, 193–195.
- Kovačić 2007/2008 B. Kovačić, Nedelišće–Gradišće, *Hrvatski arheološki godišnjak* 4(2007)/2008, 153–155.
- Krmpotić, Janeš, Sekulić 2017 M. Krmpotić, A. Janeš, P. Sekulić, Gradišće u Turčišću, Međimurje, gradište/mota iz razvijenog srednjeg vijeka, *Portal: godišnjak Hrvatskog restauratorskog zavoda* 8/2017, 7–19.
- Kušer 2004 Z. Kušer, Istraživanje srednjovjekovnog nalazišta u Farkaševcu 2002. i 2003., *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva* 36/2/2004, 128–132.
- Lolić 2003 T. Lolić, Lukavec: Zaštitna arheološka istraživanja, in: *Lukavec, katalog izložbe*, Velika Gorica 2003.
- Lovrenčević 1985 Z. Lovrenčević, Srednjovjekovne gradine u podravskoj regiji, *Podravski zbornik* 85, 1985, 168–199.
- Lovrenčević 1990 Z. Lovrenčević, Srednjovjekovne gradine u Bilogori, in: *Arheološka istraživanja u Podravini i Kalničko-bilogorskoj regiji, Izdanja HAD-a* 14/1989, Zagreb 1990, 139–141.
- Madiraca et al. 2018 V. Madiraca, V. Koprivnjak, M. Miletić, T. Zubin Ferri, L. Bekić, Ranosrednjovjekovni nalazi s lokaliteta Brekinjova kosa (rezultati istraživanja 2011. i 2015. godine) / Early medieval finds from the Brekinjova kosa archaeological site (Results of excavations in 2011 and 2015), *Archaeologia Adriatica* 11(2017)/2018, 145–215.
- Marcijuš 2009 B. Marcijuš, Nedelišće-Gradišće, *Hrvatski arheološki godišnjak* 5(2008)/2009, 193–194.
- Marković 1980 Z. Marković, Bilješke o rekognosciranju arheoloških terena oko Koprivnice i Đurđevca 1979. godine, *Muzejski vjesnik* 3/1980, 35–39.

- Marković 1985 Z. Marković, Poljograd, Javorovac, Koprivnica – pokusno iskapanje srednjovjekovnog naselja, *Arheološki pregled* 24/1985, 148–150.
- Měřínský 1981 Z. Měřínský, Přehled dosavadního stavu výzkumu fortifikaci 11. až počátku 16. století na Moravě a ve Slezsku (hradiska a hrady), *Archaeologia historica* 6/81 (Sborník příspěvků přednesených na XII. celostátní konferenci k problematice historické archeologie s hlavním zaměřením na hrady a hrádky v ČSSR, Košice-Zlatá Idka 6.-10. října 1980), Brno 1981, 147–197.
- Měřínský, Plaček 2004 Z. Měřínský, M. Plaček, Der Feudalsitz in der Siedlungsstruktur des mittelalterlichen Mährens, *Castrum Bene* 7 (Burgen und Siedlungsstruktur), Nitra 2004, 159–170.
- Miljan 2014 S. Miljan, Opaske o istraživanju županijskog plemstva i mogućnosti usporedbe s plemićkim društvom Zagrebačke županije u kasnom srednjem vijeku, u: K. Jovanović – S. Miljan (eds.), *Zbornik radova s Prve medievističke znanstvene radionice u Rijeci*, Filozofski fakultet Rijeka, Rijeka 2014, 101–109.
- Minichreiter 1970 K. Minichreiter, Virgrad, Županja - srednjovjekovno gradište, *Arheološki pregled* 12/1970, 173–176, T. LIV.
- Oroz 2017 A. Oroz, Analiza pokretnih nalaza iz arheoloških istraživanja kod crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije u Donjoj Glogovnici, *Cris* 19/2017, 73–90.
- Paušak 2007 M. Paušak, Izvješće o probnom iskopavanju na nalazištu Zvizdan-grad kod Soljana, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva* 39/1/2007, 113–117.
- Paušak 2008a M. Paušak, Petrijevci – Kraljevo brdo, *Hrvatski arheološki godišnjak* 4(2007)/2008, 36–37.
- Paušak 2008b M. Paušak, Probno istraživanje lokaliteta Kraljevo brdo k. o. Petrijevci, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva* 40/1/2008, 133–136.
- Pavičić 1997 S. Pavičić, *Vukovska župa u razvitku svoga naselja od 13. do 18. stoljeća*, Zagreb 1940.
- Registar 1997 *Registar arheoloških nalaza i nalazišta sjeverozapadne Hrvatske*, Bjelovar 1997.
- Ruttkay 1998 A. T. Ruttkay, Zur frühmittelalterlichen Hof-, Curtis- und Curia regalis- Frage in der Slowakei, in: J. Henning, A. T. Ruttkay (eds.), *Frühmittelalterlicher Burgenbau in Mittel- und Osteuropa, Tagung Nitra vom 7. bis 10. Oktober 1996*, Bonn 1998, 405–417.
- Ruttkay 2006 A. T. Ruttkay, Befestigte Anlagen aus dem 11. –17. Jh. in den ebenen Teilen der Slowakei, in: *Burg und ihr Bauplatz, Castrum Bene* 9, Praha 2006, 377–408.
- Ruttkay 1993 M. Ruttkay, Kleine mittelalterliche Befestigungen in der Südwestslowakei, in: *Actes du XIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*, Bratislava, 1-7 septembre 1991, Bratislava 1993, 132–139.
- Salajić 2001 S. Salajić, *Arheologija virovitičkog kraja*, Virovitica 2001.
- Sekelj Ivančan 2000 T. Sekelj Ivančan, Slučajni nalaz ognjišta na lokalitetu Borovljani – Srednje brdo kraj Koprivnice i slični srednjovjekovni nalazi evidentirani na području sjeverne Hrvatske, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 17/2000, 67–88.
- Sekelj Ivančan, Tkalčec 2002 T. Sekelj Ivančan, T. Tkalčec, Kasnosrednjovjekovna stolna keramika s nekih gradišta iz okolice Kutine i Garešnice / Spätmittelalterliche Töpferware von einigen Wallburgen aus der Umgebung von Kutina und Garešnica, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 19/2002, 165–194.
- Sekelj Ivančan, Tkalčec 2003 T. Sekelj Ivančan, T. Tkalčec, Istraživanje srednjovjekovnog gradišta Torčec – Gradić 2002, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva* 35/1/2003, 143–145.

- Sekelj Ivančan, Tkalčec 2004 T. Sekelj Ivančan, T. Tkalčec, Arheološko nalazište Torčec-Gradić, *Podravina, Časopis za multidisciplinarna istraživanja* 3/6/2004, 71–106.
- Sekelj Ivančan, Tkalčec 2002 T. Sekelj Ivančan, T. Tkalčec, The Earth and Wood Fortification in the Podravina Region and its Relationship to the Settlement and Cemetery, in: *Ruralia VI, Arts and Crafts in Medieval Rural Environment*, Szentendre-Dobogókő, 22-29.09.2005, Turnhout 2007, 39–51.
- Šimek 1993 M. Šimek, Kasnosrednjovjekovni nalaz iz Ludbrega, *Muzejski vjesnik* 16/1993, 30–35.
- Šimek 1999 M. Šimek, Arheologija srednjega vijeka, Toponimi, Arheološka topografija, in: S. Težak, M. Šimek, T. Liplijn, *Županija Varaždinska u srednjem vijeku*, Varaždin 1999.
- Škiljan 2009 I. Škiljan, Donja Stubica – Stari grad, *Hrvatski arheološki godišnjak* 5(2008)/2009, 227–228.
- Škiljan 2010 I. Škiljan, Donja Stubica – Stari grad, *Hrvatski arheološki godišnjak* 6(2009)/2010, 215–217.
- Škiljan 2011a I. Škiljan, Donja Stubica – Stari grad, *Hrvatski arheološki godišnjak* 7(2010)/2011, 260–262.
- Škiljan 2011b I. Škiljan, Arheološka istraživanja utvrde Donja Stubica – Stari grad, in: *Zbornik, 800 godina Stubice*, Donja Stubica 2011, 71–140.
- Škiljan 2012 I. Škiljan, Donja Stubica – Stari grad, *Hrvatski arheološki godišnjak* 8(2011)/2012, 243–244.
- Škiljan 2013 I. Škiljan, Donja Stubica – Stari grad, *Hrvatski arheološki godišnjak* 9(2012)/2013, 279–280.
- Škiljan 2014 I. Škiljan, Donja Stubica – Stari grad, *Hrvatski arheološki godišnjak* 10(2013)/2014, 211–212.
- Težak–Gregl, Vojvoda 1987 T. Težak–Gregl, P. Vojvoda, Staro Čiče, Gradišće - višeslojno naselje, *Arheološki pregled* 27(1986)/1987, 46.
- Tkalčec 2001 T. Tkalčec, Gotičke keramičke čaše iz Glogovnice i Ivanca Križevačkog kraj Križevaca i Gudovca kraj Bjelovara / Gotische Keramikgefäße aus Glogovnica und Ivanec Križevački bei Križevci und Gudovac bei Bjelovar, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 18/2001, 213–234.
- Tkalčec 2002 T. Tkalčec, Arheološko istraživanje crkve Sv. Martina u Maloj Črešnjevici kraj Pitomače u godini 2001, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva* 35/3/2003, 117–121.
- Tkalčec 2003 T. Tkalčec, Nastavak istraživanja srednjovjekovnog gradišta Torčec-Gradić u 2003. g. *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva* 35/3/2003, 117–121.
- Tkalčec 2004 T. Tkalčec, Srednjovjekovna gradišta u Hrvatskoj, magistarski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2004.
- Tkalčec 2005 T. Tkalčec, Gudovac-Gradina 2004, *Annales Instituti Archaeologici* 1/2005, 50–55.
- Tkalčec 2007 T. Tkalčec, Crkvari – crkva Sv. Lovre u 2006. godini, *Annales Instituti Archaeologici* 3/2007, 21–25.
- Tkalčec 2011 T. Tkalčec, Probna arheološka istraživanja visinskog gradišta Sveta Ana – Gradina 2010., *Annales Instituti Archaeologici* 7/2011, 45–49.
- Tkalčec 2012 T. Tkalčec, Arheološka istraživanja nalazišta Crkvari – crkva sv. Lovre 2011. godine, *Annales Instituti Archaeologici* 8/2012, 23–28.

- Tkalčec 2016 T. Tkalčec, Kasnosrednjovjekovni arheološki kompleks Grubišno Polje – Šuma Obrovi – probna arheološka istraživanja u 2015., *Annales Instituti Archaeologici* 12/2016, 99–112.
- Tkalčec 2017 T. Tkalčec, Kasnosrednjovjekovna gradišta u široj okolini Križevaca: arheološki prilog poznavanju plemstva srednjovjekovne Križevačke županije, *Cris* 19/2017, 15–33.
- Tkalčec 2019a T. Tkalčec, Arheološka istraživanja na arheološkome nalazištu Osijek Vojakovački – Mihalj u 2018. godini, *Annales Instituti archaeologici* 15/2019, 153–166.
- Tkalčec 2019b T. Tkalčec, Arheološka istraživanja na lokalitetu Veliki Zdenci–Crni Lug 2018. godine, *Annales Instituti archaeologici* 15/2019, 107–116.
- Tkalčec 2019c Tkalčec, T., Small feudal residences in the North-Western Croatia: medieval hill forts and lowland moated fortifications, *Castrum Bene* 13, *Burg und Dokumentation*, 12. –16. Juni 2013, Krems an der Donau, Österreich 2019 (in press).
- Tkalčec, Jakovljević 2003 T. Tkalčec, G. Jakovljević, Prva sezona istraživanja srednjovjekovnog gradišta Gudovac-Gradina, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva* 35/3/2003, 85–89.
- Tkalčec, Jakovljević 2005 T. Tkalčec, G. Jakovljević, Gudovac-Gradina, *Hrvatski arheološki godišnjak* 1(2004)/2005, 57–59.
- Tkalčec, Kostešić 2014 T. Tkalčec, I. Kostešić, Izrada digitalnog modela reljefa arheološkog nalazišta na primjeru Gradine kod Špišić Bukovice, *Annales Instituti Archaeologici* 10/2014, 85–94.
- Tkalčec, Krznar 2017 T. Tkalčec, S. Krznar, Druga sezona arheoloških istraživanja kasnosrednjovjekovnog arheološkog kompleksa Grubišno Polje – Šuma Obrovi, *Annales Instituti Archaeologici* 13/2017, 64–72.
- Tkalčec, Karavanić, Kudelić 2011 T. Tkalčec, S. Karavanić, A. Kudelić, Zaštitna arheološka istraživanja na Starom gradu Dubovcu 2009–2010., *Annales Instituti Archaeologici* 7/2011, 74–80.
- Tomičić 1982 Ž. Tomičić, Rezultati arheoloških terenskih rekognosciranja Međimurja u 1981. god. (antika i rani srednji vijek), *Muzejski vjesnik* 5/1982, 48–54.
- Tomičić 1985a Ž. Tomičić, Gradišće kod Nedelišća – rezultati pokusnih arheoloških istraživanja, *Muzejski vjesnik* 8/1985, 61–63.
- Tomičić 1985b Ž. Tomičić, Rezultati pokusnih arheoloških istraživanja kraj Dvorišća u Međimurju, *Muzejski vjesnik* 8/1985, 63–64.
- Tomičić 1990 Ž. Tomičić, Srednjovjekovni arheološki izvori u međuriječju Mure i Drave – prikaz rezultata novijih istraživanja, in: *Arheološka istraživanja u Podravini i Kalničko-bilogorskoj regiji, Izdanja HAD-a* 14/1989, Zagreb 1990, 115–129.
- Tomičić, Vidović 1985 Ž. Tomičić, J. Vidović, *Rezultati arheoloških istraživanja u Međimurju 1974–1985*, Čakovec 1985.
- Vinski-Gasparini 1958 K. Vinski-Gasparini, Noviji arheološki nalazi s područja grada Zagreb. Arheološka istraživanja na položaju “Gamula” u perivoju Ribnjaka u Zagrebu, *Tkalčićev zbornik* II/1958, 35–48, figs. 1–8.
- Vinski 1949 Z. Vinski, Prilog poznavanju gradišta s osvrtom na jedan nalaz u Podravini, *Historijski zbornik* 2/1–4/1949, 223–241.
- Vinski, Vinski-Gasparini 1950 Z. Vinski, K. Vinski-Gasparini, *Gradište u Mrsunjskom lugu. Prvo iskapanje slaven-ske utvrde iz ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj*, Zagreb 1950.

ZDENKO VINSKI AND RESEARCH INTO THE *GRADIŠTE* SITES OF THE HIGH AND LATE MIDDLE AGES IN CROATIA

Zdenko Vinski was the first archaeologist in Croatia to commence investigation of *gradište*-type sites, fortifications similar to a motte-and-bailey. His pioneering work on this subject began in the mid-20th century through excavations at the *gradište* site near Sveti Petar Ludbreški and the *gradište* site of Mrsunjski Lug near Brodski Stupnik, which inspired further interest by archaeologists into this type of site.

In this paper, the term *gradište*-type signifies all medieval sites, both in highland as well as in lowland areas, that consist of a central elevation defined by a defensive ditch and earthen rampart or multiple ditches and ramparts. Buildings on these sites were mostly made of wood, but construction with solid materials was not excluded (stone or brick).

Zdenko Vinski was the very first archaeologist to suggest the term *gradište* for medieval sites of this type. He collected the knowledge of foreign archaeologists, mainly about the Western Slavic *gradište* or *Burgwall* type sites, and used the same term for the early medieval earthen-wooden forts surrounded by defensive trenches and earthen ramparts. Since the first research into *gradište* sites in Croatia by Zdenko Vinski, almost seventy years ago, there have been major changes, and knowledge about the northern Croatia *gradište* sites has increased, with the help not only of archaeological investigations, but also contemporary multidisciplinary research. While Vinski, following foreign models, utilized the term *gradište* exclusively for early medieval sites, later generations of archaeologists used this term for sites of similar design features from the Late Middle Ages as well. Consequently, the term *gradište* was used combined

with a more limited time specification, i.e. “late medieval *gradište* sites”.

Archaeological excavations of a number of sites has been carried out, and over a decade they have offered a different view of the character and dating of numerous *gradište* sites in the broader Pannonian area between the Drava, Sava, and Danube Rivers. No early medieval horizon has been established at any of the *gradište* sites, suggesting that this type of site is characteristic in our region for the period of the High and Late Middle Ages.

These fortified aristocratic residences can be linked to the affirmation of feudalism and nobility in the area of northern Croatia. They appear at the same time as stone castles. The period during which they were in function is dated to the 12th century, more frequently to the 13th century, and continued until the beginning of the 16th century, while some also existed in the post-medieval period as well, in terms of adaptations into post-medieval castles and manor houses. The emergence of such medieval sites is common in this period throughout a wide European area.

To summarize, Zdenko Vinski in fact laid the foundations for research into the *gradište*-type sites in Croatia. Over time, our knowledge of the *gradište* sites in Northern Croatia has been shown to be different from his original early dating. However, the aim of science and scientists in general is to open doors with their research to future scientific discoveries. In this regard, we can conclude that Zdenko Vinski's academic and scientific mission in the field of *gradište*-type fortifications research was completely fulfilled.

